

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Gürcan Şevket AVCIOĞLU

KÜRESEL KAPİTALİZME BAŞLANGIÇ

Gürcan Şevket AVCIOĞLU

KÜRESEL KAPİTALİZME BAŞLANGIÇ

227

AYRILAR
YAYINLARI

AYRILAR
YAYINLARI

KÜRESEL KAPİTALİZME BAŞLANGIÇ

Gürcan Şevket AVCIOĞLU

ISBN: 978-605-9269-65-0

**Baskı ve Cilt
İpek Ofset**

Yeni Matbaacılar Sitesi, Hacı Bayram Cad. No:17 Karatay / Konya

MATBAA SERTİFİKASI: 12530

Konya, Aralık 2016

PALET YAYINLARI

Mimar Muzaffer Cad. Rampalı Çarşı No: 42 Meram / Konya

Tel. 0332 353 62 27

YAYINCI SERTİFİKASI: 10418

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

KÜRESEL KAPİTALİZME BAŞLANGIÇ

Doç. Dr. Gürçan Şevket AVCIOĞLU

1976 Aydın/Nazilli doğumlu. İlk, orta ve lise eğitimini Nazilli'de tamamladı. Lisans ve Yüksek Lisans eğitimini Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde, Doktora eğitimini Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde aldı. 2016 yılında Doçent unvanına sahip oldu. İletişim sosyolojisi ve değerler sosyolojisi başta olmak üzere sosyoloji alanında çeşitli çalışmaları bulunmaktadır.

Sevgili eşim Gamze Gizem AVCIOĞLU'na

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	9
1. BÖLÜM	15
EKONOMİK SİSTEM OLARAK KAPİTALİZM	17
KAPİTALİZMİN ORTAYA ÇIKIŞI VE ÖZELLİKLERİ	21
KAPİTALİZMİN KÜRESELLEŞMESİ	27
2. BÖLÜM	35
BİREYSEL (ÖZEL) MÜLKİYET	37
SERMAYENİN KÜRESELLEŞMESİ	42
3. BÖLÜM	47
ÜCRETLİ EMEĞİN ORTAYA ÇIKIŞI	49
EMEĞİN UZMANLAŞMASI.....	52
EMEĞİN KÜRESELLEŞMESİ	57
4. BÖLÜM	61
EŞYA'NIN KULLANIM VE DEĞİŞİM DEĞERİ.....	63
DEĞİŞİM DEĞERİNE GEÇİŞ.....	66
DEĞİŞİM DEĞERİNİN GETİRDİKLERİ	69
5. BÖLÜM	77
ÜRETİMDE RASYONALLEŞME	79
RASYONEL ÖRGÜTLER VE KÜRESELLEŞME.....	84
6. BÖLÜM	91
LIBERALLEŞME	93
LIBERALİZMİN KÜRESELLEŞMEYE ETKİSİ	99
SONUÇ	104
KAYNAKLAR	109

GİRİŞ

Her ekonomik sistem her şeyden önce bir üretim, dağıtım ve tüketim yöntemidir. Ekonomik sistemler, sermaye, toprak, insan gücü ve teknoloji gibi eldeki mevcut üretim kaynakları kullanılarak gerçekleştirilen faaliyetleri ifade eder ve aynı zamanda kişilerin, grupların ve toplumların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla oluşturulan örgütlenme biçimleridir. Başka bir ifadeyle, “halklar, seçmiş oldukları ekonomik sistemler içinde sahip oldukları kaynakları kullanarak ihtiyaçlarını karşılamak için mal ve hizmet üretirler. O halde her ekonomik sistem çok sayıda kurumun bir bütünüdür” (Talaş, 1980: 6). Kapitalizm de aynı amaçla ve farklı kurumlarla oluşmuş bir ekonomik sistemdir. Toplumların, kendi üretim imkânları ve kültürel birikimleriyle oluşturdukları ekonomik sistem olan kapitalizmin en belirgin özelliği, “üretim mallarının özel kişilere veya kuruluşlara ait olduğu bir rejim” (Braudel, 1991: 136) olmasıdır. Kapitalizm, toplumların ekonomik faaliyetlerinin bir biçimi olmasının dışında zaman zaman ideolojiler çağının bir ürünü gibi algılanabilir. Ancak, kapitalizmin toplumsal köklerine bakıldığında, suni bir ideolojik fikir olmayıp, sosyo-ekonomik gelişmelerin sonucu olduğu görülür. Kapitalizmin ideolojilerle ilişkili olduğu düşüncesinin sebebi, belirli tipte toplumlar ortaya çıkardığının iddia edilmesi ve bu tip kapitalist toplumların yaygınlaştığı-

nın görülmesidir. Gerçekten de birçok toplum ekonomik sistem olarak kapitalizme eğilim göstermektedir. Bu eğilim bazen köklü toplumsal değişimleri içerir. Kapitalizm ve topluma dair açıklamalarda en yoğun şekilde üzerinde durulan olgu ise sanayileşmedir. Sanayileşme kapitalist toplum tipinin ortaya çıkmasında en belirgin sebeptir. Kapitalizm, kendisine has üretim faktörleri açısından ve kendi dinamikleri içinde iktisat kuramcıları arasında tartışılabilir. Toplum ve ekonomi ilişkisi söz konusu olduğunda, tartışma sözü edilen toplum tipiyle başlar. Sanayileşmiş toplum tipi ideal toplum tipi midir? Eğer sanayileşme bir toplum tipi ortaya çıkarıyorsa ve bu ideal bir tip ise bütün toplumlar sanayileşmeli ve kapitalist toplum haline gelmeli midir?

Toplumların benzerliği ve farklılığı konusu sosyal ve kültürel içeriklidir. Yüzyıllar boyunca hatta bugün bile farklı toplumlardan ve medeniyetlerden bahsedilmesi bu sosyal kültürel farklılıklardan dolayıdır. Küreselleşme kuramlarının bazıları toplumlar arasındaki farklılıkların ortadan kalkmakta olduğu ve sosyal gelişmelerin sonucunun, tek kültürlülüğü getireceği iddiasındadırlar. Fiziki, coğrafi, tarihi, etnik, dini ve benzeri sebeplerle kendilerine has kültürlere sahip toplumlar veya daha genel bakılacak olursa medeniyetler bir gün tek bir kültür ya da medeniyet haline gelebilirler mi, aradaki farkların yok olması bu derece mümkün müdür?

Küreselleşme, tarihi bu yüzyıldan daha önceye dayandırılan bir olgudur. Küreselleşmenin tarihiyle ilgili tartışmaların ucu bucağı yoktur. Buna göre kavimler göçü de demografik özellikli bir küreselleşmedir, emperyal devletlerin ekonomik ve siyasi çekişmeleri de. Bugünkü küreselleşme ekonomik, siyasal ve kültürel yönleri olan bir yayılma olarak değerlendirilmektedir. Yani kavimlerin ve emperyal dünya devletlerinin gerçekleştirdiklerinden daha sık dokulu ve ilişkilerin daha etkili sonuçlarının olduğu bir kültürler

arası etkileşiminden söz edilir. Yoğun etkileşimin sonucu olarak küreselleşme tek kültürlülüğe sebep olabilecek midir? Küreselleşmenin uzun tarihi ve kültürler arası yoğun ilişkilere rağmen yerel veya otantik kültürlerin yaşanmaya devam etmesi, küreselleşmenin doğuracağı sonuçlar konusunda tereddütlere yol açmaktadır. Öyleyse küreselleşme, kültürlerin bütününe değil kapitalizmin ve onun kurumlarının yayılması mıdır? Bu soruyu layıkıyla cevaplamak zordur. Ancak kapitalizmin kendisinin ve içerdiği unsurların küreselleşmeyle bağlantısını gösterebiliriz.

Bu çalışmada yapmak istediğimiz budur. Kapitalizmin unsurları veya alt kurumları olarak düşündüğümüz sermaye ve hareketliliği, işgücü ve hareketliliği, metanın dolaşımı, rasyonel ve liberal örgütlenme inceleme konusu yapılmış, böylece küreselleşme olgusunun günümüzdeki sosyo-ekonomik biçimi analiz edilmeye çalışılmıştır. Küreselleşme olgusunun kapitalist dayanaklarını anlayabilmek için yukanda sayılan unsurlar tek tek ele alınmıştır. İşgücü ve sermayenin küresel görüntüleri, tüketim olgusunun dünya ölçeğinde yaygınlaşma eğilimi, rasyonel ve liberal örgütlenmelerin küresel yayılmaları ve bunların gelişim süreçlerinde ortaya çıkan alternatifleri ele alınmıştır.

Kapitalizmin ne olduğu, nasıl geliştiği, sosyal, siyasal ve kültürel etkileri hakkında çok şey yazılmıştır. İktisat kuramcıları ve tarihçileri kapitalizmi tanımlar, tarif eder ve çözümler diğer ekonomik sistemlerle karşılaştırır. Siyaset bilimciler, kapitalizmin politik etkilerini ya da politik öğütlenmelerle ve iktidarla ilişkisini tartışır. Sosyologlar ve kültür bilimcileri de kapitalizmle toplum ilişkisini, gündelik işler, davranış biçimleri, sosyal örgütlenmeler, toplumsal algı ve zihniyet açısından değerlendirebilir. Bütün bu alanların katkısıyla önemli bir akademik yazın meydana gelmiştir. Akademik kimliği olanlar da dâhil olmak üzere birçok araştırmacı ve yazar

kapitalizmin içeriğini ve sonuçlarını değerlendirir, birçokları da eleştirir. Eleştirilerin bazıları düşmancadır ve slogan içerir. Bu kitabın amacı ise kapitalizmi savunmak ya da reddetmek değil, Türk okuyucuların onu bilmesine ve anlamasına katkı sağlamaktır. Bu bilme ve anlama çabasının, akademik eğitime katkısının olması ayrıca bu konuya ilgisi olan her okuyucunun faydalanması umulmaktadır.

Kitap uzun bir tarihi geçmişi, çeşitli ve karmaşık yönleri olan kapitalizmi eksiksiz olarak incelemiş olma iddiasında değildir. Kapitalizm, kavramsal ve olgusal olarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Böyle bir konunun özellikle Türk toplumundaki somut yansımaları değerlendirilmelidir. Ancak kapitalizmin topluma pratik yansımaları üzerinde durulmamıştır. Toplumumuzun ekonomik, sosyal ve kültürel özelliklerine etkileri konusuna değinilmemiştir.

1. BÖLÜM

EKONOMİK SİSTEM OLARAK KAPİTALİZM

Kapitalizm, bir ekonomik sistemi ifade eden kavramdır. Kavramın kökenleri değişik şekillerde tartışılabilir. Kapital veya sermaye birikiminin tarihini belirlemek veya sınırlandırmak imkânsızdır. Geçmişte çeşitli şekillerde sağlanmış olan sermaye birikimini kapitalist sermaye olarak kabul etmek gerekmez. Braudel'e göre "kapitalizm 20. yüzyılın başında ortaya çıkmış bir kavramdır" (Braudel, 2015: 47). Belki de bu yüzden kapitalizm sözcüğünü her kullandığınızda veya duyduğumuzda akla, ekonomik bir sistem olmasının dışında pek çok şey gelir. Kavramın siyasi ve ideolojik çağrışımları daha güçlüdür. Kapitalizm deyince zihninizde, maddi temeller üzerine kurulmuş bir medeniyet, sınırsız tüketimin kısıktılarak insanların tüketimin kölesi haline getirildiği bir toplum ve iktisadi bakımdan gelişmiş ülkelerin dünyanın geri kalanını sömürmeye çalıştığı bir dünya sistemi gibi olumsuz düşünceler belirir. Bu düşünceler yanlışlanabilir, doğru da olabilir çünkü kapitalizm, bazı toplumlarda önemli bir değer olduğu gibi onun kapitalist ülkeler dışında kötü şöhretinin olduğu da doğrudur. Hatta kapitalizm, kapitalist ekonomik sistemin hâkim olduğu ülkelerde bile tartışılır. Öyleyse kapitalizmi bu kadar önemli yapan nedir? Onu, toplum

yapısındaki ekonomik bir örgütlenmeden veya toplum içindeki herhangi bir kurum olmaktan ya da üretim-tüketim biçimi olmaktan çıkarıp, Batı toplumları için bir yaşam biçimi, vazgeçilmez bir değer haline getiren nedir? Bu sorunun cevabı oldukça karmaşıktır. Çünkü soruya cevap verilirken, kavramın siyasi ve ideolojik çağrışımlarında olduğu gibi, başka toplumsal unsurlar işin içine girer. Yani toplumların ekonomi dışındaki bütün kurumları onunla ilişkilendirilmek zorundadır. Ekonomi ile toplumun diğer kurumları arasındaki ilişki, ağırlıklı olarak iki bilimsel bakış açısından yorumlanır. Bunlardan birisi determinist (gerekirci) diğeri plüralist (çoğulcu) yaklaşımıdır. Determinist yaklaşımı temsilen, materyalist ve Marksist kuramlar gösterilir, Marksist kurama göre üretim araçları ve üretim teknikleri toplumu biçimlendirmede önemli bir paya sahiptir. Gelişen üretim araç ve teknikleri, tarihsel olarak, ilkel-komünal, tarımsal veya modern olmak üzere bütün yaşam biçimlerindeki gündelik basit üretim ilişkilerini sonra da toplumsal yapıyı oluşturan bütün birlik ve kurumları belirler. Böylece ekonominin sosyal yapı üzerindeki belirleyiciliği vurgulanmış olur. Çoğulcu yaklaşımda, değişik toplumsal unsurların ve kurumların ve hatta toplum dışı unsurların birbirleri üzerinde etkisi kabul edilir. Ancak bu etki üretim araç ve tekniklerinin toplumun geri kalanı üzerindeki etkisinin vurgulandığı determinist yaklaşıma öge daha belirsizdir. Toplumsal değişim süreçleri çok karmaşık ve çok çeşitli sosyal ilişkileri ortaya çıkarır. Buna göre sosyal ve fiziki çevrenin tedrici dönüşümü sosyal yapıyı karmaşık hale getirir. Bu karmaşıklaşma hem maddi bir dönüşüm hem de zihinsel bir dönüşümün sonucudur. Özetlemek gerekirse, determinist yaklaşıma göre üretim araç ve teknikleri, düşünceyi, inancı, değerleri ve kuralları; aileyi, siyaseti, dini, eğitimi vs. belirler. Çoğulcu yaklaşıma göre ekonomi, siyaset, eğitim, din ve düşünce, inanç, değerler ve kural-

lar birbirinden etkilenir. Mesela ekonomi dini kurumları belirleyebildiği gibi, dini inançlar ekonomik faaliyetleri belirler. Bu bakımdan ekonomik sistem olarak kapitalizmin, ekonomi dışındaki birçok unsurla ilişkilendirilmesi gereği ortaya çıkar.

Çoğulcu yaklaşımla sanayi kapitalizminin gelişimi incelendiğinde, şöyle bir görüş ileri sürülür; “İlk sanayi inkılabıyla düşünce inkılabı bir aradadır. Avrupalıları 17. yy. ortasında sanayileşmeye iten en önemli motivasyon yalnız maddi sahadaki gelişmeleri değil, insan zihninin kantitatif kıymetlere ve kantitatif muhakeme metotlarına, deneylere ve daha geniş bir matematik ilgisine bağlıdır” (Nef, 197: 83). Bu anlayışa paralel olarak şu söylenebilir; “Avrupa’da meydana gelen düşünce hareketleri, sadece matematik katıyet istikametinde veya insan ve malların çoğaltılması yolunda gelişmedi. Bu gelişmeler bunlardan daha çok hayatın beşeri taraflarıyla kalp ve tahayyül gücüyle ilgili sahalardaki yeniliklerle birlikte gitmişti” (Nef, 1970: 45). Öyleyse, kapitalizmin ortaya çıkışında ve varlığını devam ettirmesinde insanların geçimle ilgili ihtiyaçlarını karşılamak üzere gerçekleştirdikleri ekonomik faaliyetleri ileri sürmek tek başına yeterli değildir. Ekonomik faaliyetlerin bilgi, düşünce, inanç ve kurallar gibi diğer toplumsal faaliyetlerle birleşmesi gerekir. İşte kapitalizmi sadece bir ekonomik sistem olmaktan çıkaran budur.

Belirli bir tarihi dönemde yaşayan insanların, geçimle ilgili ihtiyaçlarını karşılamak üzere gerçekleştirdikleri ekonomik faaliyetlerin, toplumun bilgi, inanç, düşünce ve kurallarıyla birleşip bir ekonomik sistem meydana getirmesi doğal karşılanabilir. Biliyoruz ki, zamanla toplumların geçimle ilgili ihtiyaçları, bilgi, düşünce, inanç ve kuralları değişir. Öyleyse kapitalizmin, belli bir dönemde belli toplumların geçim biçimi olup sonra ortadan kalkması gerekir. Yeni ihtiyaçlar, bilgi, inanç, düşünce ve kurallar için yeni ekono-

mik sistemler ortaya çıkarmamıştır? Kapitalizm niçin varlığını sürdürmektedir?

Kapitalizmin varlığını sürdürdüğünü söylerken ilk ortaya çıktığı şeklini koruduğu iddia edilemez. Toplamların değışim ve gelişim süreçlerinde kapitalizmi bugünkü anlamıyla ya da biçimiyle bulabilmek zordur. Zaten aramak da gereksizdir, ayrıca bugün bile hangi aşamada olursa olsun kapitalizmin tamamlanmış olduğunu kabul etmek zordur. Çünkü bu sosyal değışmenin durduğu anlamına gelir. Bunun yanında her devirde kendini yenileyebilen ancak özünde benzer unsurları içeren kapitalist ekonomik sistemin gelişim seyrini takip etmek mümkündür.

Maddi bir hayat tarzının uzantısı gibi görünen günümüz toplum yapılarında, kapitalist sistem, başlangıçtaki özellikleri ya da zihinsel yapısıyla benzerlikler yanında farklılıklar içerir. Kapitalizmin dönüşerek varlığını sürdürmesini şöyle bir karşılaştırma ile açıklamak mümkündür; “Bir montaj hattında çalışan göreceli olarak daha az hüner sahibi bir işçi ile duyarlı aletler yapan bir işçi arasında var olan fark” (Berger, 1985: 36) onu ayakta tutar. Her toplumsal kurumda olduğu gibi ekonomi kurumunun da belli bir seyir izlediği söylenebilir ve kapitalizmin de ilaveler ve katkılarla daha az hünerli bir işçi olmaktan duyarlı aletler yapan bir işçi haline geldiği söylenebilir. Kapitalizm, Max Weber gibi bazı kuramcılar tarafından tekâmülcü (gelişimci) veya evrimci şekilde yorumlanır, Weber çağdaş endüstriyel kapitalizme yaklaştıkça, kapitalizmi kendi başına yaygın ve birleştirici bir bütün gibi görmeye başlar. Yüksek kapitalizm öteki kurumları kendi bünyesi içinde eritir ve çok sayıda kurumsal etkileşim aynı yönde etki yapan bir dizi koşul güce dönüşür (Weber, 1998: 115). Daha önce ifade edildiği gibi kapitalizme ortaya çıkışındaki ekonomik üretim ilişkileri ile bakmak bugünkü toplumlardaki iktisadi ilişkileri açıklamak için yeterli

olmayabilir. Hâlbuki kapitalizmin ilk zamanlarında da sermaye vardır, işgücü yani emek bol miktarda bulunmaktadır. Çeşitli ihtiyaçları karşılayan eşyalar üretilmektedir. Kapitalizmin ilk dönemlerinde de ekonomik faaliyetlerin rasyonel eğilimlerle gerçekleştirildiği söylenebilir. Yine kapitalizmin ilk aşamalarıyla liberal dünya görüşünün etkisini artırması yakın dönemlerdedir. Öyleyse günümüze yaklaştıkça değişen nedir? Kapitalizmin bu unsurlarının kendisinde bir takım değişimler olmuştur. Belki daha önemlisi kapitalizmin küreselleşme olgusuyla birlikte anılmasıdır.

KAPİTALİZMİN ORTAYA ÇIKIŞI VE ÖZELLİKLERİ

Kapitalist ekonomik sistemin küresel ekonomik sisteme dönüşmesi konusundan önce kapitalizmin oluşum sürecini ve özelliklerini ele almak gerekir.

Kapitalizmin ortaya çıkışı Avrupa tarihi içinde çok önemli bir yer tutar. Genel olarak Avrupa'daki ekonomik gelişimler ve tek tek Avrupa ülkelerinin kapitalistleşmesi üzerine geniş bir literatür vardır. Kapitalizmin ortaya çıkışının Avrupa kıtasına ve özellikle Avrupa kıtasının belli bazı ülkelerine bağlanması, onun ancak belli bir sosyal ortamda gelişebildiğine dair bir düşünceyi doğurur. Bu düşünce zamanla inanca dönüşür ve iddialı savunucuları vardır. Bu düşünce veya inancı destekleyen bazı durumlar elbette vardır. Öncelikle, diğer bütün ekonomik sistemlerde olduğu gibi, bir ekonomik sistem olarak kapitalizmin toplum tarafından genel kabulünün sağlanması ve toplumların sosyal yapılarının bu ekonomik sisteme uygun olması gerekir. Yine çoğulcu yaklaşımı hatırlatarak söylenebilir ki, herhangi bir ekonomik sistem kendi başına değil ancak toplumun değer yargıları, adetleri, gelenekleri, dini ve sosyal yapısıyla şekillenir. Bunlar ve diğer pek çok belirleyici toplumsal

faktörler birleşerek sosyal yapı içinde ekonomik yapıyı meydana getirir. O halde kapitalist ekonomik sistem ortaya çıkarken bu tür belirleyicilerden bağımsız değildir. Kapitalizmin ortaya çıkması için gerekli zemin o toplum içinde var olmalıdır. Mesela kapitalist ekonomik sistemin bir toplumda var olabilmesi için; eşyaya yüklenen anlamın yüksek olması, sosyal ilişkilerin bireyci, çıkarıcı, faydacı olması ve bunların içselleştirilmesi, adetler, gelenekler ve değer yargılarındaki serbestlikten yana ağır basan eğilimler, ayrıca dini ve kültürel mesajların bu şartları sağlamadaki etkinliği gerekir. İşte bütün bu sosyal belirleyiciler, bir ekonomik sistem olan kapitalizmin özel mülkiyet, ücretli emek, kullanım-değişim değeri, kâr güdüsü ve ekonomik serbestlik gibi unsurlarına hayat verir, onlara olumlu anlam yükler ve bunun sonunda, sosyal değerlerin ekonomik değerleri öncelenmesi nedeniyle, kapitalizmin belli bazı toplumların ekonomik istemi olduğunu düşündürür.

Bu saydığımız unsurlar Batı toplumlarında vardır, ancak bunların varlığı kapitalizmi birden ortaya çıkarmamıştır. Ekonomik faaliyetlerin bu toplumsal unsurlarla iç içe geçmesi uzun zaman almıştır, “Yüzyıllar boyunca hazırlık halinde bulunan rüşeym (*oluşum*) halindeki kapitalizmin gelişme çağı yavaş ve zahmetli olmuştur. Hatta XX. yy. da bile tekâmülü (*gelişimi*) tamamlanmış değildir. Modern kapitalizmin dayanıklılığı bundandır, suni bir eser değildir, binlerce sebep onun inşasını kolaylaştırmaktadır” (See, 1970: 152). Buradan kapitalizmle ilgili önemli birkaç özellik belirleyebiliriz, birincisi, kapitalizmin ortaya çıkışı yüzyıllar süren bir zaman almıştır, ikincisi, ortaya çıkışında birçok etken vardır. Son olarak kapitalizm, zamana ve yeni toplumsal şartlara göre kendisini yenileyebilir. Yüzyıllar süren gelişiminde müteşebbis, işçi, kâr güdüsü gibi temel unsurlarını yenileyerek bugün uygulanan şekliyle ekonomik örgütlenmelerini küresel hale getirmiştir.

Kapitalist ekonomik sistemin tarihi aşamaları vardır. Her bir aşamada kapitalizm farklı şekiller almıştır.

Kapitalizmin XV. yüzyıllardaki merkantalist düşünce ile başladığı genellikle kabul görmektedir (Talaş, 1980: 24). Merkantalist kapitalizmin 1500-1600'lü yıllarda ağırlık kazandığı düşünülür. Merkantalist kapitalizm, “başat atlantik ülkelerinde ticaret sermayesinin egemenliği ile işlevi ticaret sermayesinin birikim mantığına tam bir itaat gerektiren çevre bölgelerin yaratılmasının biçimlendirildiği sanayi devrimi öncesini içermektedir” (Amin, 1999: 13). Bu dönem aslında sömürcülüğün başladığı ve yayıldığı dönemdir. Merkantalist ticaret kapitalizminden sonraki dönüm noktası sanayi kapitalizmidir. Sanayi kapitalizminin özü makineleşme ve fabrikasyon olmakla birlikte teknolojik gelişmelerle paralel gider. Yani sanayi kapitalizmi bilimsel ve teknolojik gelişmelerin hız kazanmasıyla ortaya çıkan kapitalizm dönemidir. Sanayi kapitalizmi, “Sanayi devriminin sonucu olarak gelişti ve bundan sonra kapitalizmin temel biçimlerini tamamladı” (Amin, 1999: 13). Sanayi kapitalizminden sonraki aşama ise üretim teknolojisiyle başlayan ve yüksek teknolojiyle gelişen ve birçok sosyal değişmeye de sebep olan sanayi sonrası –post endüstriyel- dönemdir. Bu dönemde bilgisayar teknolojilerinin üretimde yoğun şekilde kullanılmasıyla, hem üretim anlayışı hem de örgütlenmesi değişmiştir. Kapitalizm, kökeni itibariyle oldukça eski ama sürekliliği olan bir ekonomik sistemdir.

Kapitalizmin tarifleri çok fazla olmakla birlikte bu tariflerin içinde özel kişilerin mülkiyet ve teşebbüs hakkı, kâr güdüsünün baskınlığı, üretim serbestliği ve bu üretimin akılcı temellere dayandırılması gibi özellikleri her zaman vurgulanır. Kapitalizmin tariflerinden birisi şöyledir; “kapitalizm, bir işveren veya işverenler kumpanyaları tarafından geniş bir ölçüde üretimin örgütlenmesidir. Bu işveren veya kumpanyalar biriktirmiş oldukları sermaye ile ham-

madde ve makineler satın alır ve emek kiralarlar, bunlarla, harcanandan daha çok bir servet üretilir ve böylece kâr sağlanır” (Talaş, 1980: 52). Bu tanımdan kapitalizmin bazı özellikleri hakkında bir görüş çıkarmak mümkündür. Buna göre kapitalizmden bahsederken onu tanıyabilmek için içindeki unsurları tek tek analiz etmek gerekir. Özel mülkiyet ekseninde özel teşebbüs, üretim birimlerinden birisi olarak işgücü, üretim organizasyonu olarak örgütlü rasyonel birlik ve bütün bunların yapılabilmesi için imkânlar sağlayan serbestlik anlayışı onu incelemek için gerekli özellikleridir.

Kapitalizmi tanımlamaya yarayan bir başka özelliği onun dünyevi ve materyalist oluşudur. Kapitalizm dünyayı maddi değeri ölçüsünde kıymetlendirir. Buradan hareketle kapitalizmin bir başka tanımı şöyle yapılır:

Ekonomik anlamda kapitalizmi belirleyen temel öğe, meta üretiminin giderek yaygınlaşması ve evrensel hale gelmesidir. Buna göre kapitalizm aynı zamanda bir süreçtir ve bu süreç içinde üretilen her şey ve buna ek olarak insanın emeği de metaya dönüşmektedir. Meta üretiminin belirleyici özelliği mal ve hizmetlerin esas olarak pazarda satılmak amacıyla üretilmesidir (Şaylan, 1994: 19).

Kapitalizmin bir başka özelliği kendini yenileyebilecek karaktere sahip olmasıdır. Buna kapitalistin yatırımı gözetken karakteri de denilebilir. Kapitalizmde “artığın sistematik olarak yatırıma dönüştürülebilmesi temel teşkil eder” (Baechler, 1994: 145). Bir ticaret faaliyetinden elde edilen gelirin büyük kısmı yatırıma dönüştürülmez, giderler, masraflar, ücretler ve kayıplar çıktıktan sonra elde kalan kâr yeniden üretime katılmazsa, kapitalist zihniyet işlememiş olur. Bir başka deyişle kendisini yenilemeyen sermaye çoğalamaz. Bu bakımdan kazancın devam ettirilmesi bir önceki üretime kıyasla sonrakinin daha fazla gelir ve kâr getirmesi ile olur.

Birbirine uygun birçok faktörün bir araya gelerek kapitalizmi ortaya çıkardığı söylenmişti. Bunların içinde hem maddi hem manevi tarafların olduğu açıktır. Bu bakımdan kapitalizmin beşiği sayılan İngiltere'de var olan sosyo-ekonomik yapı buna örnek olabilir. Bu yapı, Macfarlane (1993: 179-180) tarafından şöyle gösterilir:

İngiltere'nin ekonomisi pratiklerinin yüzyıllar boyu şu görüntüleri taşıdığı düşünülür. Paranın yaygın kullanılması, çok gelişmiş pazar yapısı, kalkınan kentleri ve kâra büyük ilgi duyan yurttaşlarıyla bir ticaret ülkesidir. Toprak ve emek birer meta olarak görülüyordu. Hem hukukta hem de hayatta mülkiyet üzerinde büyük bir vurgu vardı. Hizmetler nakit karşılığı yapılır ve ekonomik kâr sağlamaya yönelik ilgi fazladır.

Bireysel özel mülkiyetin aynı zamanda hukuken güvence altına alınması, ücretli işçinin veya emeğin araç olması, ekonomik faaliyetin kâr amaçlı yapılmakta oluşu ve metanın değişimi değerinin gözetilmesi kapitalizmin en belirgin özellikleri olarak sayılmaktadır. Ticaretin ve ekonominin bu şekilde bir yapı göstermesi bireysel girişimleri sınırlamaz aksine destekler. Sermaye sahibi sermayesini kullanmada özgürdür. Yani, "kapitalistler üretmek istediklerinde özgürdür" (Dobb, 1990: 22).

Kapitalist, üretim faaliyetinde tam etkinlik peşindedir. Çünkü onun için kayıpların az, kârın fazla olması çok önemlidir ki kâr elde ederek öncekinden daha fazla yatırımla yeniden üretim yapma imkânı bulsun. Bu yüzden üretim sürecinin baştan sona en verimli ve etkin olabilecek şekilde planlanması gerekir. Bu planlama işi zamanla uzmanlığa dönüşür. Bu dönüşüm aynı zamanda ücretli işçinin de dönüşümünü ifade eder. Ücretli işçi basit, vasıfsız bir emek gücü daha doğrusu kol gücü olmaktan, teknik, uzman bir

işgücü olmaya doğru dönüşmüştür. Ancak bu üretim aşamalarının dönüşümü başka bir deyişle karmaşıklaşmasıyla ilgili bir durumdur. Çünkü yine de üretimin belli bazı aşamalarında basit vasıfsız işçiler iş görebilmektedir.

Eksiksiz kurallar olarak görmek yanlış olsa da gösterdiği özellikler itibariyle kapitalizmin anlam ve mahiyeti Baechler'den (1994: 90-93) şu şekilde aktarılabilir:

1. Üreticiler tek amaç olarak maksimum kâra yönelmiş olmalıdırlar. Koşullar uygun olduğunda her toplumda görülen bu tür insanlar harekete geçer. Onun ortaya çıkışını engelleyecek etkenler yoktur.
2. Toplumun entelektüel faaliyeti tamamen maliyetlerin düşürülmesine izin veren bilimsel ve teknik süreçlerin açığa çıkarılmasına yönelmiş olmalıdır.
3. Çalışanlar boş zamanlarını ve dinlenme zamanlarını hayatta kalabilmenin gerekleri doğrultusunda en aza indirmelidirler. Bunların, ekonomik aletin değişmelerine uyumları mükemmel ve hemen olmalıdır.
4. Üretimin toplumsal bünye tarafından emilmesi hiçbir engelle karşılaşmamalıdır. Yani her yeni buluş zaman kayması olmadan bir ihtiyaç haline gelmelidir.
5. Önceki koşullardan hiçbiri sınırlamaya uğramamalıdır. Kültürel, ahlâki, entelektüel hiçbir siyasal sınırlama olmamalıdır. Çünkü etkinliklerin pazarda serbestçe rekabet etmeleri gerekir. Bunun anlamı pazarın dünya ölçeğinde büyümesi, yani bütün dünyanın pazar olmasıdır. Oysa herhangi bir sınır rekabete engel olmakta ve bu nedenle de düşük etkinliklerin devam etmesine yol açmaktadır. En etkin sistem dünya ölçeğinde bir tam rekabet kurulabilir.

Söylenenleri özetlemek gerekirse, kapitalizmin ortaya çıkışı uzun zaman almıştır. Hatta oluşumunu henüz tamamlamamıştır. Bu nedenle kapitalizmin gelişim seyri, ticaret kapitalizmi, sanayi kapitalizmi ve bugün sözü edilen ama kesin bir şekilde sanayi kapitalizminden ayrıldığı gösterilemeyen sanayi ötesi kapitalizm olarak düşünülebilir. Sanayi üretiminde olduğu gibi “post sanayi üretim biçimleri toplumu etkilemektedir. Bunun sonucu bilişim toplumu, hizmet toplumu ve bilgi toplumudur” (Giddens, 2000: 6). Bu ortaya çıkış ve oluşum süreci Avrupa ülkeleriyle bağlantılı olarak değerlendirilmektedir. Başka bir ifadeyle kapitalizmin ortaya çıkışını ve gelişmesini sağlayan şartlar Batı Avrupa ülkelerine mahsustur. Bunun olabilmesi için bir araya gelmesi gereken bazı şartlar vardır. Üretim faaliyetlerini dilediği gibi yerine getirebilen, hiçbir sınırlamayla karşılaşmayan bir özel sermaye sınıfı, yeteneklerini gelişen teknolojiye göre değiştirebilen bir işgücü, bitmek bilmez bir kâr güdüsü, akılcı temellere dayalı bir üretim örgütlenmesi ve üretimin serbestçe yapılıp, tüketimin sınırsızca gerçekleştirebileceği bir siyasal sistem. Bunların hepsinin yüzyıllar içinde bir araya gelmesi kapitalizmi Batı Avrupa toplumlarını (Kuzey Amerika’yı eklemek gerekir) kapitalist toplumlar haline getirmiştir.

KAPİTALİZMİN KÜRESELLEŞMESİ

Kapitalizm ortaya çıktığı coğrafyayla sınırlı kalmış mıdır yoksa yayılmış mıdır? Kapitalizmin Avrupa ile sınırlı kalmadığı bir gerçektir. Kapitalizmin yayılmasını iki şekilde değerlendirmek gerekir. Birincisi kapitalist ülkelerin yayılması ki buna sömürgecilik denir. İkincisi, sermaye, işgücü, teknoloji gibi kapitalist üretim unsurlarının yayılmasıdır. Kapitalizmin çeşitli yollarla yayılması ile küreselleşme arasında irtibat daima kurulmuştur. Küreselleşme elbette

çeşitli şekillerde tarif edilebilir. Ancak bazı görüşler küreselleşmeyi dünyanın kapitalistleşmesi süreci olarak değerlendirir.

Küreselleşme, özellikle 20. asrın son çeyreğinde teknoloji ve haberleşmedeki baş döndürücü gelişmeler sonucunda dünyanın iyice küçülmesi, ekonomik ve siyasi sınırların giderek ortadan kalkması ve neticede maddi ve manevi değerlerin milli sınırları aşarak dünya çapında yayılması ile ülkeler ve milletler arasında iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel temas ve etkilerin giderek artmasıdır (Çarıkçı, 1998:47) şeklinde tarif edilebilir. Bu tanım geçen yüzyıldan beri sanayi kapitalizmi dönemindeki maddi ve manevi bazı unsurların yayılması ve toplumlar arasındaki temasın artmasını içerir. Sanayileşme ile birlikte küreselleşme olgusunun belirginleştiğini söylemek doğru olur. Fakat küreselleşmeyi sadece ekonomik örgütlenmenin ve meta dolaşımının dünya üzerine yayılması olarak düşünürsek, küresel ekonominin izlerini tarihi devirlerde bulmak mümkündür, “Ticari girişimlerin uluslararasılaşmasının uzun ve 1960 sonrası dönemle sınırlandırılmayacak bir tarihi vardır, aslında ticari faaliyetler en eski uygarlıklarda ve Ortaçağda görülür. Orta çağda bu, sistematik sınır ötesi ticari faaliyetler şeklindedir” (Hirst-Thompson, 2000: 45). Küreselleşme, Roland Robertson'a göre de, Avrupa'da feodalizmin çöküş evresinde şekillenmeye başlamıştır (1999: 293). Küreselleşmeyi daha eskilere dayandırma düşüncesinin yine kapitalizmle ilişkili olan önemli nedenleri vardır, “Kapitalizmin ortaçağdaki ilk tezahürlerine şehir hayatı imkân verir. Haçlı seferlerinin sonunda Doğu ile başlayan deniz ticareti İtalyan Cumhuriyetlerinde büyük bir sermaye birikimi yaratmıştır. Ortaçağdan itibaren ‘büyük ticaret’ kapitalizmin temel kaynağı olarak gözükmemektedir” (See, 1970: 10). Bu büyük ticaretin anlamı mali güçlerin bütün dünyaya yayılmasıdır. Buna göre, “Ortaçağda teşekkül eden en önemli mali güçler, beynelmilel (uluslara-

rası) ilişkilerle gelişenlerdir. Bütün memleketlerde şubeleri bulunan büyük İtalyan bankaları, bütün Hıristiyan dünyasına yayılmış olan lombardlar (*ticari malı rehin alma karşılığı, borç veren kimseler*) ve sarraflar, bütün Kuzeybatı Avrupa'da tesisleri bulunan hansa (*lonca, birlik*) mensupları gibi" (See, 1970: 22). Dünyanın bir pazar haline gelmeye başlaması yukarıda bahsedilen büyük ticaret anlayışıyla olur ve "kapitalist sistemin kökenleri kapalı kırsal ekonomiden dünya pazarına geçiş olarak düşünülür" (Baechler, 1994: 25). Bu konudaki daha iddialı bir görüş Landes'e aittir; "Eğer kentsel ya da ticari bir dış faktörün yardımı yoksa feodal bir toplumun "kendi buharı" ile evrimleşmesi yani kapitalistleşmesi zordur (Landes, 1995: 72). Daha açık bir ifadeyle kapitalizmin gelişmesi ticaretin ülkeler arasına ve hatta kıtalar arasına yayılması ile mümkün olur. Bu yolda ortaçağdan itibaren gelişmenin en önemli dinamiği de zaten koloniler veya sömürgeler olmuştur. Koloni ticaretiyle Avrupa ülkeleri zenginleşmişlerdir, "Koloni bölgelerinin kölelik, zorla çalıştırma ya da yarı feodal metotlarla sömürülmesi ile Avrupa'nın iktisadi ve siyasi olarak gelişmiş kısımlarının menfaati için dünyanın Batı ve Orta Avrupa dışında kalan kısımlarından ticaret ve yağma kârıyla çıkarılan zenginlikler birleşti" (Landes, 1995: 73). İngiltere bu konuda en ileri giden ülkedir. En fazla ve en güçlü filoya sahip olan böylece deniz ticaretini had safhaya ulaştıran ve ortaçağa damgasını vuran ülke İngiltere'dir. Landes'e göre "İngiltere'de ticari ve endüstriyel birimler ortaya çıkmıştır ki, bunlar dünyanın atölyesi olma özelliğine sahiptir... Bu işletmeler genellikle ticari birleşmelerdir" (1995: 140).

İngiltere'nin dünya ekonomisini yönlendirmesi ve diğer Avrupa ülkelerinin konumu şöyle özetlenebilir; "Londra, sermaye piyasasının bilindik merkezi olmasına rağmen öncelikle fonlarla yabancı ve sömürgeci tahvillerle ilgileniyordu ve büyük ulusal veya

emperyal mali ve ticari kurumları barındırıyordu” (Landes, 1995: 140). İngiltere’nin dünya ekonomisinde üstünlüğünü sağlayan Avrupa’nın diğer denizci ülkeleri, bunlara bağlı bölgeleri ve diğer yabancı ekonomilerle iktisadi ilişki ağını geniş tutmasıydı (Hobsbawm, 2003: 33). İngiltere’den sonra diğer Batı Avrupa ülkeleri ticarete hâkim olur, “Deniz seferleri, Batı Avrupa milletlerinin elinde servet birikimini büyük nispette kolaylaştırmıştır... Netice, bu ülkelerin politik gücünün artması olmuştur ve bu durum XVIII. yy. da Fransa, İngiltere ve Hollanda’nın en ön yeri işgal edişini izah eder” (See, 1970: 55). Hollandanın kendisini adadığı cihanşümül (*evrensel*) ticaret konusunda sahip olduğu üstün filo, devrin en ucuz navlununu (*taşıma ücreti*) sağlamıştır. Ayrıca kendi imkânlarıyla Batı dünyası ve uzak doğu arasında kesif (*yoğun*) bir münakaale (*ulaşım-erişim*) sağlayabilmiştir (See 1970: 64). Fransa’nın bu ülkeler kadar ilerleyemeyişinin sebebi ise daha ilginçtir, “Kapitalizmin Fransa’daki tekâmülü; XVIII. yy. da bile İngiltere’dekine nazaran daha yavaştır. Bu durum ticaretin ve bilhassa koloni ve deniz ticaretinin çok daha bereketsiz olmasıyla izah edilebilir” (See, 1970: 91). Bütün bu açıklama ve örnekler bugünkü küreselleşme olgusuyla kıyaslandığında durumun benzerlikler taşıdığını gösterir. Adı geçen ülkeler ileri kapitalist üretim anlayışını sürdürmekte ve ekonomi, siyaset ve kültür konularında yönlendirici konumlarını korumaktadırlar.

Kapitalizm, üretimin kendi içindeki yeterliliği ile yetinme anlayışında değildir. Kapitalist sistemde üretim ve dağıtımın ölçeği ve hacmi alabildiğine genişler. Çünkü ne bir sınır ne de daha fazla ürün elde etmek için bir engel vardır. Kapitalist gerektiğinde ülkesi dışında bu faaliyeti sürdürür, rekabete ülkesi dışarıda girer. Karşısında çok ciddi engeller olmadıkça rekabette varlığını sürdürmede başarılı olur. Böylece küresel ekonomi denilen bir olgu ortaya çıkar.

Kapitalizmin gelişim sürecinde üretimin ve tüketimin dışa açılması konusu küreselleşmenin, özellikle ekonomik küreselleşmenin özünü teşkil eder. Başka bir ifadeyle küreselleşme son anda ortaya çıkmış olmayıp, kapitalizmin gelişim sürecinde yerini bulmuş ve bugünkü küresel pazar ortaya çıkmıştır. Kapitalizm küreselleşme ilişkisi kapitalist üretimin genişlemesi neticesinde ortaya çıkan küresel üretim-tüketim ilişkisidir. Ekonomik anlamda kapitalizmi besleyen temel öğelerden birisi meta üretiminin giderek yaygınlaşması ve evrensel hale gelmesi ise, bu genişleme ve evrenselleşme küreselleşmeyi getirir,

Kapitalizm daha önceki ekonomik sistemlerin hepsinden daha dinamiklidir. Kapitalistler müşterilere mallarını satmak ve rekabetçi bir markette yaşamlarını sürdürmek için birbirleriyle yarışır, firmalar mallarını olabildiğince ucuz ve etkin üretmelidirler. Bu sürekli bir teknolojik yeniliğe yol açar. Bu, belirli üretim sürecinde rekabette öne geçmeye neden olur. Malları satacağınız ucuz hammadde alacağınız ve ucuz işgücü kullanacağınız pazarlar aramak gerekir. Bu nedenle Marx, kapitalizmi dinlenmeden genişleyen, dış dünyaları zorlayan bir sistem olarak niteler (Giddens, 2000: 605).

Buna göre kapitalizm, üretim hacminin genişlemesi ve dünyaya yayılması sonucunda küreselleşmiş olur. Üretim sürecinde gerekli olan üretim elemanlarının sağlanması, elde edilmesi ve birlikte işler hale getirilmesi sınırları aşan bir biçim almıştır. Yani kapitalist gerekiyorsa, hammaddeyi, işgücünü başka ulusların kaynaklarından temin ederek daha fazla kâr elde edebilir ve üretimini dünya ölçeğindeki pazarlarda satma şansı bulabilir. Tekrar etmek gerekir ki kapitalizmin bu özelliği son yüzyılda aniden çıkmış değildir. Gelişim sürecinde örneğin sömürgecilikte olduğu gibi iptidai şekil-

lerine rastlamıştır, "Fakat bunun küreselleşme anlamı kazanması için gerekli olan, bu eski çağlarda uygulananından farklı olarak, modern anlamda doğrudan yatırım (*yabancı sermayenin idari kontrolü*) ve portföy yatırımı (*şirketlerin kıymetli kağıtlarına sahip olarak kâra ortak olunması*) biçimleriyle ortaya çıkmasıdır, bu da 19 yy ortalarında belirgin şekilde görülür (Hirst- Thompson, 2000: 46).

Küreselleşme ekonominin dünya çapında yaygınlaşması, büyümesi demek ise, genişleyen ekonomiye katılım hem üretimde geri kalmış hem de gelişmiş ülkeler için istenilen veya hedeflenen ekonomik ve politik bir durumdur. Bu istek elde bulunan ekonomik ve siyasal varlıkların (imkânların) en etkin kullanımını gerektirdiği gibi örneğin ticaret hinterlandının elverişli olması gibi şartlar ile yerine getirilebilir. Ulusal ekonomilerin küresel ekonomiye katılmasının sanayileşmenin sağlanmasıyla gerçekleşeceği düşüncesinden hareketle, sanayinin geliştirilmesi ve küresel ekonomiye dâhil olunması elde olan imkânların değerlendirilmesi şeklinde ele alınabilir, "Bir ülkedeki sanayileşmenin yapısına ve seviyesine o ülkenin üretim faktörlerinin miktarı ve kalitesi, coğrafi konumu, büyüklüğü ve dış ekonomik ilişkileri gibi birçok faktör etki eder. Dış ticaret stratejileri ile makro politikalar birlikte ele alınarak sınai kalkınma planları yapılır" (Çarıkçı, 1998: 3). O halde bir ülkede sanayileşmenin geliştirilmesi ve bu sayede küresel ekonomide yer edinilmesi hem milli hem de milletler arası ekonomik ve politik ilişkileri içerir. Bunun sonucunda iktisadi liberalleşme, serbest pazar ekonomisi, demokratikleşme, hukukun üstünlüğü gibi kavramlar insanlığın ortak değerleri olarak kabul görmeye başlamıştır (Çarıkçı, 1998: 47). Bu konuda yine Çarıkçı şunları ifade eder (1998: 23-24);

Bir ülkede iktisadi büyüme ve kalkınmanın hızı ve seviyesi o ülkede uygulanmakta olan makro iktisat, eğitim, dış ticaret ve sanayileşme politikalarına, ülkenin yer altı ve yer üstü zenginliklerine bağlı olmakla birlikte, her ülke ekonomisi belli bir dönemde dünya ekonomisindeki değişme ve gelişmelerden de önemli ölçüde etkilenir. Bu etkiler sadece dış ticaret yolu ile değil sermaye akımları, göçler, döviz kuru ve faiz politikaları, yerel iktisadi politikalar, ideolojik ve teorik gelişmeler, savaşlar, sömürge idaresinde bulunup bulunmama ve çeşitli dış iktisadi şartlardan kaynaklanır.

Küreselleşme bağlamında ekonominin bu boyutundan bahsedildiğinde belki de Türkiye örneğinde olduğu gibi her ülkenin neden bir an önce sanayileşip gelişemediği ve küresel ekonomide söz sahibi olamadığı düşünülebilir. Türkiye zaman zaman bu atılımı gerçekleştirmek için diğer birçok ülkede olduğu gibi dışa açık ekonomi politikaları üretme yoluna gitmiş, ama belki de yukanda sayılan çok fazla faktörün yeteri kadar elverişli hale gelmemesinden bunu gerçekleştirememiştir.

Kapitalizmin yasalarını ortaya koymak zordur. Çünkü özünde değişmeyen unsurlarıyla gelişmelere göre şekil almakta böylece gelişmelerin yönünü tayin etme gücüne sahip olabilmektedir. Bu yüzden özünde var olduğunu düşündüğümüz iktisadi unsurların durumlarını ve aldıkları şekilleri bir başka deyişle geçirdikleri değişimleri göz önünde tutmak kapitalizmi ve bugünkü durumu anlamak için gerekli gibi görünmektedir. Ücretli emeğin uzmanlaşması, özel mülkiyetin sınırlandırılmayıp sermaye birikimi ile serbest girişimcileri büyütmesi, ihtiyaçları karşılamak için üretilen metanın kullanım değeri yerine değişim değeri kazanması, zihinsel dönüşümle kâr elde etme güdüsünün en temel güdü haline gelmesi,

ekonomik liberalizmin sınır tanımaz yayılışı ve tazyikiyle siyasal ve sosyal hayattaki liberalizmin son yüzyıllarda ortaya çıkardığı toplumsal yeniden organizasyon, kapitalizmin analiz edilmesi gereken unsurlarıdır. Birbirinin içinde son derece birleşik ya da karmaşık halde bulunan bu unsurlar ayrı başlıklar olarak ele alınacaktır. Bu unsurlar geçirdikleri değişimlerle birlikte bugünkü ekonominin özelliklerini vermektedir. Bundan sonraki bölümlerde kapitalizmi meydana getiren unsurlar, mülkiyet, işgücü, kullanım ve değişim değeri, rasyonalleşme ve liberalleşme olarak belirlenmiş, her birinin içerdiği anlam, ortaya çıkışları ve gelişim süreçlerinde aldıkları yeni biçimler gösterilmeye çalışılmıştır.

2. BÖLÜM

BİREYSEL (ÖZEL) MÜLKİYET

Mülkiyet kavramı sahip olma anlamında kullanılabilir. Mülkiyet, Türk Dil Kurumu sözlüğünde (TDK, 29.08.2016, <http://www.tdk.gov.tr/>) bir şeyi yasa çerçevesinde istediği gibi kullanabilme hakkıyla açıklanmıştır. Sahiplik anlayışı insanın içgüdüsel bir özelliği olarak düşünülebilir. Bu güdü psikolojik tatmin ve güven duygusunu güçlendirir. İster korunma, barınma ihtiyacını gidermek için olsun isterse maddi ve manevi açlığı doyurma gerekçesiyle olsun insanlar bir şeylere sahip olma eğilimi gösterirler. Bu eğilim özel hayatı ilgilendiren ya da özel (bireysel) ilgilerle ortaya çıkan sahiplik dışında, toplu halde yaşamadan doğan ve topluluğun gerekliliği olarak ortaya çıkan daha geniş sahipliği de içerir.

Bireysel ilgilerden kaynaklanan sahiplik eğilimi, bireyin iç dünyasının yönlendirmeleriyle ortaya çıkar ve bazen yaşadığı topluluk içindeki diğer bireyler için bir anlamı olmayan ya da bir ihtiyacı karşılamayan özelliğe sahip olabilir. Çünkü sahip olunana yüklenen anlam, ona atfedilen değer öznel olmaktadır, dolayısıyla başkası tarafından da aynı anlamın paylaşılması çoğu zaman gerekli değildir. Bundan başka, insanların birlikte yaşaması sonucu ortaya çıkan ve bireysel olmayan sahiplik anlayışı bulunur. Bu sahiplik eğilimi topluluğun hem maddi ihtiyaçlarını karşılar hem de o top-

luluğun varlığı ve devamı için değer taşıyan manevi unsurları barındırarak birlik ruhunu canlı tutar. Örneğin, verimli topraklara sahip bir topluluğun bu topraklarda, hayatını sürdürüebilmek için elde ettiği ürünler, o topluluğun maddi ihtiyaçlarını karşılayan tarafıdır, aynı zamanda mülk yani toprak topluluğun hayatını devam ettirebilmesi için hayati öneme sahip olduğu için de manevi değer taşır. Sahip olunan verimli topraklar o topluluk için kutsaldır, gerektiğinde onun için savaşılır, kan dökülür. Herhangi bir şeye sahip olmak, avcılık ve toplayıcılıkla geçinen topluluklar dâhil olmak üzere bütün toplumlar da görülen evrensel bir davranıştır. İnsanların ya da toplulukların mülkiyetlerinden söz ederken ikisi arasındaki ayrımın belirginliği dikkat çeker. Başka bir deyişle bireysel mülkiyet aynı zamanda kamusal mülkiyet değildir, ya da kamusal mülkiyet aynı zamanda bireysel mülkiyet olamaz. Bu ilkece genel kabul görürse de, mülkiyet anlayışında farklılaşmalar görülebilir. Aslında mülkiyet kavramı son derece karmaşıktır. Kimlerin neye sahip olabileceği veya olamayacağı toplumsal düzenlemeler sonucunda belirlenir. Bazı topluluklarda bireylerin toprak ve alet-edevat gibi üretim yapılabilecek üretim elemanlarına sahip olmadıkları yani mülkiyet hakkına sahip olmadıkları iddia edilebilir ancak her toplumsal birlikteki insanların mutlaka kendilerine has eşyaları vardır. Kapitalizmin göstergelerinden birisi sayılan özel mülkiyet, mülk sahipliğinin kişiler lehinde gelişmesidir. Kapitalist anlayışta özel mülkiyet hem sosyal hem de hukuki bir haktır. Üretim araçları başta olmak üzere herhangi bir nesnenin elde edilişi, çoğaltılması, korunması ve elden çıkarılması kişilere bırakılmıştır. Bu durum kapitalizmin geliştiği ülkelerde sosyal-kültürel açıdan bir gereklilik olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle özel mülkiyet kapitalizmin temel unsurlarından birisidir. Özel mülkiyete izin verilmeme gibi bir durum ekonomik sistemi ve bireysel hakları

engelleme ya da onlara ket vurma olarak kabul edilir. Dolayısıyla “kişilerin üretim mallarına sahip olabilme hakkı tanınmadan kapitalist sistemden söz edilemez” (Talaş, 1980:77). Bunun tersi olan yani üretim mallarının sadece siyasal kurumlarda, daha doğrusu devlet kurumlarında toplandığı siyasal sistemler sosyalist siyasal sistemlerdir, öyleyse, “kapitalist sistemle sosyalist sistemi üretim mallarına malik olabilme hakkının var ya da yok oluşu belirlemektedir” (Talaş 1980: 77). Bunun orta yerinde ise devletin duruma göre üretim işine karıştığı karma sistemler mevcuttur. Bu sistemde hem kişiler hem de devlet üretim araçlarına sahip olma hakkına sahiptir. Bir başka anlatımla üretim ve tüketim biçimleri, değişim ve tasarruf hakkı kapitalist ve sosyalist sistemlerin anlayışları çerçevesinde farklılıklar gösterir.

Kapitalist ekonomik sisteminde üretime bireysel katılım ve özel mülkiyet temeldir. Bu sebeple hem üretim hem de tüketim metaların özel elde toplanması son derece uygun bir paylaşım durumudur. Daha fazla üretim için mülkiyet üzerindeki kısıtlayıcı unsurların terk edilmesi gerekliliği düşüncesi hâkimdir, mesela ortaçağda “manifatura, lonca sisteminin kalıplarından ve kısıtlamalarından kendini kurtararak gelişebilmiştir” (Baechler. 1994: 22). Üretimin geleneksel kısıtlayıcı eğilimlerden kurtarılma isteği ve bunun başarılması kapitalist sermayenin gelişimini ve sermayenin kişilerin elinde birikmesini sağlamıştır. Sermaye sahibi kişi elinde bulundurduğu sermayeyi dilediği gibi üretime aktarabilir. Ancak bu özgürleşme eğiliminin sınırları başlangıçta belli değildir ve zamanla sınırlandırılması gerektiği düşünülmüştür, yani kapitalizm üretimde bireysel girişimi öngörse de bireylere sınırsız bir özgürlük tanınması söz konusu değildir. Bu durum Talas’tan (1980: 79) şöyle aktarılabilir:

Kapitalist, malik olduğu malları hemen hemen sınırsız bir ölçüde kullanmıştır. Daha çok kazanabilmek için bu sınırsız özgürlükten yararlanarak ve devletin ekonomik yaşama müdahaleden kesin olarak uzak kalmasından ötürü, emeği alabildiğine sömürmüştür. Mülkiyet hakkına sınırlar getirmek ve malik-eşya ilişkisini aşır bu ikilemin yanına toplum yararını ve çıkarlarını ekleyebilmek için müdahaleci kapitalizmin ve sosyalist sistemin doğumunu beklemek gerekmiştir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi kapitalist, başka bir deyişle müteşebbis, iktisadi teşebbüslerinde sınırsız özgürlüğe sahip olma şansını yakalayabilmiş değildir. Çünkü her ne kadar bireysel özgürlük öngörülse de bu özgürlük toplumsal çıkarları zedelediğinde engelle karşılaşabilmektedir. Bu yüzden mülk edinmede toplum yararına olmak şartı esas alınır. Bu durumda en önemli engelleyici faktör devlettir. Devlet bir siyasi aygıt aracılığıyla toplumsal çıkarları gözetme durumunda olmasından dolayı işe karışmaktadır. Dolarısıyla Dobb'un (1990: 17) ifadesiyle "kapitalizm devletin ekonomik hayat üzerinde hiçbir etkisinin olmadığı bir sistem değildir", Toplum yararı hesaba katıldığında, "güçlü bir toplumun kurulması güçlü bir devlete ve seçkinlerinin gücüne bağlıdır" (Baechler, 1994: 66). Bireysel girişimcilik ve özel mülkiyet anlayışıyla, siyasal sistemin müdahaleciliği bir karışıklık gibi görülebilir. Oysa bu müdahaleciliğin maksadı özel mülkiyeti engellemek değil özel mülkiyet sistemini düzenlemek ve hatta sürekliliğini korumaktır. Batı Avrupa'da sosyal devlet anlayışı henüz gelişmiş değilken, ticari kapitalizmin başlangıç safhalarında ortaya çıkan dengesizlik şöyle tarif edilebilir; "Ticaretin şekil değiştirmesi, şehir sakinlerinin keskin dilimler halinde müteaddit (*birçok*) ekonomik sınıflara ayrılmış olmasıdır, fakir ve zengin sınıf meycuttur, mülk ve ev sahibi olan

zengin tüccar ve rantiyecilerden oluşmuş bir şehir asilzadeliliği meydana gelmiştir” (See, 1976: 14). Henri See (1976: 17) bu konuda şunları aktarır; İngiltere'deki yün sanayiindeki gelişmeler, malikâne sisteminin yıkılmasına ve küçük köylü işletmelerinin yerini alacak olan büyük çiftçilerin doğmasına neden olmuştur. Böylece üretim biçimlerine göre toplumsal yapı, tabakalaşma unsuru değişmekte, yeniden belirlenmektedir.

Toplumsal yapı ve tabakalaşma biçimindeki bu gelişmeler, kapitalist mülkiyet anlayışının başka bir deyişle sermaye sahipliğinin, serbest girişimin ve özel mülkiyetçiliğin kaçınılmaz bir sonucudur. Bu sonucun sakıncalarını gidermek için ortaya konulan sosyal ve siyasal sistem sosyal devlet sistemidir. Bu sistem ortaya çıkan bu keskin eşitsizlikte kazanan üst sınıfları yok etmek düşüncesiyle hareket etmez, aksine onların varlığının devam etmesi için imkânlar sağlarken diğerlerine karşı yıkıcı davranmasını önleyecek tedbirler alır. Devlet bunu gerçekleştirebilmek için toplumun geri kalanını yani özel mülkiyete sahip olmayanları, toplumsal düzene uyarlar. Böylece sistemin devamını sağlar. Sosyal devlet anlayışı işte bu düzenin kurulup sürdürülmesi durumudur. İyi niyetli bu çabalara rağmen sosyal devlet anlayışının hüküm sürmediği görülmektedir. Kendi içindeki birçok olumsuzluktan ve toplumsal değişimlerden kaynaklanan faktörlerle terk edilmeye başlandığı söylenebilir. O halde özel mülkiyet-toplumsal çıkar ikileminden doğan olumsuzluklar bu yolla çözülmemektedir. Sonuç olarak, özel sermaye denilen kapitalist ekonomik unsur, her türlü üretimin yapılabileceği, korunabileceği ve çoğaltılabileceği ekonomik varlıkların kişilerin elinde bulunduğunu veya kişilerin bunlara sahip olabileceğini ifade eder. Kapitalist ekonomik sistem için toprağın, paranın ve makinalar gibi üretim araçlarının kişilerin elinde bulunmasının

ve kişilerin bu araçlar yoluyla kâr elde etmesinin önünde hiçbir engel bulunmamalıdır.

SERMAYENİN KÜRESELLEŞMESİ

Özel mülkiyet-kamusal mülkiyet karşıtlığını bir kenara bırakırsak, kapitalist sistemin önemli yapı taşlarından birisinin özel mülkiyete dayalı sermaye sahipliği olduğu görülür. Kişilere mülkiyet hakkının verilmesi, sermayenin şahısların elinde birikmesine neden olmuştur. Belli şahısların elinde büyük sermayelerin birikmesi ve yine bu kişilerin önünde kültürel veya hukuki olarak yatırım ve harcama engelinin olmaması, sermayeyi küresel hale getirmiştir. Devletlerin ardından dünya ticaretini geliştiren en büyük faktör sermaye sahipleri olmuştur. Ticaret anlayışı öncelikle tüccar sınıfının ortaya çıkıp gelişmesiyle önem kazanmıştır. Bir başka deyişle böyle bir sınıfın ortaya çıkabilmesi için toplumda serbest mal edinme geleneğinin yaygınlaşması gerekir. Bu gerçekleşikten sonra sermaye birikimi sağlanır, buna göre “kapitalist cemiyet, ancak sermaye birikimiyle yaratılabilir” (See, 1976: 28). Bu uygulama şekli tüccarın serbest ticaret yapabilmesini sağlamaktadır. Tüccar geniş bir hareket kabiliyeti kazanır, “kapitalist rejimi diğer ekonomik rejimlerden esaslı bir şekilde ayıran şey, sermayenin hareket kabiliyetidir. Bu hareket kabiliyeti sayesinde zamandan ve mekândan neşet eden (*doğan*) engeller şu veya bu suretle ortadan kalkar” (See, 1976: 173). Böylece ticaret kısıtları aşarak uluslararası hale gelir. Bu durum hem dünya tarihinde hem de toplumsal sistemlerde büyük değişimlerin başlangıcı sayılır. Bu dönüşümün başlangıcı Baechler (1994: 22-23) tarafından şöyle ifade edilir: Amerika'nın keşfi ve kolonileştirilmesi dünya pazarının oluşumuna; ticaret ve manifatura büyük burjuvaziye neden olmuştur. Dünya tarihi ve toplumsal

sistemlerdeki küresel dönüşümün bir başka özeti, Marx'ın açıklamasına göre şöyledir; Kapitalizmin doğuşu tüccarların elindeki hareketli sermayeye ve dokuma endüstrisinin doğasında gizli olan manifaturaya bağımlıdır. Manifaturanın iki ana sorucu vardır; uluslararası savaşılar ticari savaşılar haline dönüşmüş, kapitalistlerle işçiler arasındaki ilişki de para ilişkisine dönüşmüştür. 17 ve 18. yüzyıllarda uluslararası ve kolonyal büyük ticaret tekelleşmeye başlanuş, rekabet önlenmiş, rekabet savaşlarını ise İngiltere kazanmıştır. İngiltere'nin ticari üstünlüğü İngiliz mallarına kitlesel ilgiyi doğurmuş bu talebi karşılayabilmek için büyük endüstriler ve makinalar geliştirilmiştir (ki bu sanayi devrimidir). Bunun sonuçları; 1- Ulusları ve bireyleri kendine bağımlı hale getiren, bir dünya pazarının ortaya çıkması, 2- Bütün doğal ilişkilerin para ilişkileri haline gelmesi, 3- Büyük endüstriyel kentlerin ortaya çıkmasıdır.

Ticaretin serbest yapılması onu uluslararası hale getirmiştir. Ancak ticaret hacminin küresel ölçekte artması, herhangi bir girişimcinin her hangi bir ürünün üretilmesinde tek başına üstesinden gelemeyeceği bir genişliğe ulaşması ile sonuçlanabilir. Bu durumda aynı güdülerle hareket eden birden çok girişimcinin süreli birlikteliği ya da ortaklığı bir başka deyişle, güç birliği meydana gelir. Öyle ki, "Çağımızda kişisel girişimlerin yerini, ileri derecede gelişmiş sanayileşmiş toplumlarda şirketler, kumpanyalar (*ortaklıklar*), korporasyonlar (*lonca*) almaktadır" (Talaş, 1980: 84). Bu durum aslında yalnızca çağımızda görülmez, koloni ticareti yapan birçok şirket özel girişimcilerin güçlerini birleştirmesiyle oluşmuştur. Heaton'da belirtildiğine göre "Amerikalı et ihracatçıları ile Britanyalı ihracatçılar bir araya geldiler. Dünyanın belki de ilk holdingi olan Nobel Dinamik Trust Company (1886) Almanya'da kuruldu (Heaton, 1985a: 232). Özellikle deniz aşırı ticaretin tüccarların tek başlarına bireysel sermayeleriyle kalsınabilecekleri bir iş olmaktan

çıkacağı durumlarda ticari birleşmelerin daha da arttığı söylenebilir. Sermaye yetersizliğinin üstesinden gelmek için “Ortaçağda tüccarlar eshamlı (*hisseli*) denilen korporasyon (*lonca*) ve şirketler meydana getirdiler... Örneğin 1553'te kurulan bazı şirketlerin faaliyeti tek bir seferle tahditliydi (*sınırlı*) ve her seferi müteakip kârlar, ortakların sermaye hisseleri nispetinde paylaşılıyordu” (See, 1976: 56). Bugün de ticaretin şekli böyledir. İster yerel ticarete isterse uluslararası ticarete yapılan işin hacmi gereği gerekli görülen sermaye ile üretim için gerekli diğer üretim unsurlarını karşılamak bakımından aynı işi yapan kişi ya da kuruluşlar ortaklığa gidebilir. Küresel ekonominin bir ayağında da bu vardır. Yani üretim unsurları olan, müteşebbislerin, sermayelerin, doğal çevre ve işgücünün birbirine karıştığı görülür. Tabi ki bu birleşim ortaçağda ya da sanayi inkılâbının ilk devrelerinde olandan daha karmaşık görüntüler arz eder. Müteşebbisin kendi sınırlarını aşıp dünya pazarına üretim yapması küresel sermaye durumunu ortaya koymakla birlikte bu küresel sermaye çoğunlukla bir müteşebbisin sermayesi olamamakta bunun dışında şirketler ile süreli ortaklıklar geliştirilmektedir. Hatta sermayenin anonimleşmesi söz konusu olabilmektedir, “anonim şirketlerin doğuşu geleneksel kapitalist sermaye tipini değiştirmiş “halk kapitalizmine yol açan hissedarlar ortaya çıkmıştır. Sınırlı tasarruflar şirketleşme ile değerlendirilmiştir” (Erkal, 1999: 317). Bu şirketlerden bir kısmı sırf ithalat ve ihracat maksadıyla kurulabilmekte ve uluslararası ticaret faaliyetleri yürütebilmektedir. Tüketicinin sermaye sahibi bir elit faaliyeti olmaktan çıkıp çoğunluğa yayılmasında olduğu gibi sermayenin de sayılı büyük sermaye sahiplerinin varlığı olma görüntüsünden çıkıp kitleleştirildiği görülür. Yukarıda bahsedilen anonimleşme bunun göstergesidir. Ayrıca “sermayenin mahiyet değiştirmesini, gelir dağılımında iyileşme ile küçük sermaye sahiplerinin büyük şirketlerde anonim-

leşen sermayeden pay almalarını, özel mülkiyetin ortadan kalktığı şeklinde yorumlamak yerine, mülkiyetin ve refahın yaygınlaşması olarak ele almak gerekir” (Erkal, 1999: 214). Ulusal sınırlar içinde üretim yapma dışında serbest piyasa ekonomisinin yaygınlaşmasıyla birlikte uluslararası üretim ve ticaret söz konusu olmaktadır. Bu durum sermayenin uluslararasılığını ortaya çıkarır. Sermayenin uluslararasılaşması öncelikle gelişmiş ülkelerden gelişmemiş ülkelere yayılmayla olur. Sermayenin gelişmemiş ülkelere yayılması genellikle yatırım maksadıyla olmaktadır. Tabii bu yatırım çoğunlukla herhangi bir markanın başka bir ülkede temsili şeklinde gerçekleşir. Fakat Boratav'a göre sermayenin spekülatif yanı da vardır, başka bir deyişle yatırım ve üretim özelliğinin dışında, para piyasasına uygun olarak rant ile de sermaye yayılabilir, buna göre, “sermaye ihracatı kalıcı veya köklü (dolaysız yatırım) ya da kısa vadeli (kapkaççı) sermaye halinde olabilir” (Boratav, 1997: 24). Kalıcı yatırım yabancı sermayenin yabancı bir ülkede tesisleşmesi veya orada işletilmeye müsait kalıcı yatırımlar yapmasıdır. Boratav'a göre “dolaysız yatırım demek, çok uluslu bir şirketin bir ölçüde sabit sermaye yatırımı yapması demektir. Bunun geliri o ülkede kurduğu üretim biçimlerinin kârının ülke dışına çıkarılmasıdır. Oradan ayrılması zordur. Kısa vadeli sermaye ise ani hareket kabiliyetine sahiptir” (Boratav, 1997: 26). Sermayenin bu şekilde görülen hareketliliğinin altında yatan gerçek yine de kâr olgusunun sınır tanımaz özelliğidir, “küresel sermaye nerede ve ne zaman yatırım yapacağını ve nereden çekileceğinin seçimini kendisi yapmaktadır” (Demirci, 1998: 174), çünkü bunun zamanını ve yerini seçme kâra yönelik rasyonel bir eylem olarak önem kazanır. Bu tarz ticaret ilişkileri her türlü ortaklığı mümkün kılar, “üretimin bütün dünya çapında ve dünya pazarı göz önüne alınarak yapılmaya başlaması ve özellikle doğrudan dış yatırımların küresel işletmeler

tarafından gerçekleştirilmesi, ekonomik ilişkilerde yeni birleşmele-re yol açmakta, dünyayı tek pazar gören, üretim-pazarlama strateji-lerini buna uygun hale getiren küresel şirketler çok büyümektedir” (Erbay, 1998: 149). Bütün bu söylenenler küreselleşme ile birtakım üretici güçlerin, kaçınılmaz olarak ve engellenemeyen bir şekilde yayılmacılığını ve hatta yok ediciliğini düşündürmektedir. Bu yaklaşımda böyle bir saldırıya mukavemet göstermek için ulusal direniş stratejileri öne sürülür, örneğin, “sermayenin enternasyonalinin büyük düşü temel birimlerin, ulus devletlerden çok daha güçsüz, çok sayıda "bölgesel" kuruluşun, dünya çapındaki bu yeni biçimlemede yeni oyuncular haline gelmesidir” (Eroğul, 1997: 48). Başka bir stratejik öneri, ulus devletlerin güçlenmesi olmaktadır. Sermayenin şirketler yoluyla bu şekilde yayılması Batı emperyalizminin yeni bir biçimi gibi görülür. Oysa sermaye hareketliliğini kabullenmekle birlikte gelişmelerin yok edici boyutlarda olmadığını kabul eden görüş için “gelişmekte olan ülkelere, sermaye hareketliliği adı altında gerçekleşen doğrudan yabancı yatırımlar dünyanın küreselleştiği iddiasını doğrular nitelikte görünmemektedir. Aksine doğrudan yatırım ve ticaret önemli ölçüde gelişmiş ülkelerin birbirleri arasında yoğunlaşarak devam etmekle birlikte, sermaye akışkanlığı zengin ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru yoğun bir yatırım ve istihdam artışına neden olmamaktadır” (Şimşek, 1999: 41). Şunu söylemek gerekir ki her iki görüşte de yadsınamayan ama derece ve hedef farklılığı olan sermayenin kesin bir şekilde öncekilerden çok daha fazla hareketliliği söz konusudur. İşte bu hareketlilik sermayenin küreselleşmesinin boyutunu ve hacmini gösterir.

3. BÖLÜM

ÜCRETLİ EMEĞİN ORTAYA ÇIKIŞI

İnsan gücü, insanın hayatta kalabilme mücadelesinde ve temel ihtiyaçlarının karşılanmasında en etkili güç olmuştur. Tarım toplumlarında insanın kas gücünün etkisi daha fazla görülür. Bu toplum tipinde dünyaya gelen her insan aynı zamanda bir işgücüdür. İşgücü ihtiyacı nüfusun artmasına neden olur. Fazla nüfusa sahip bir ailenin üretimini dolayısıyla ekonomik gücünü çoğaltması mümkündür. Dolayısıyla tarım toplumlarında emek güç demektir. İnsan emeği öncelikle kendisinin veya tabi olduğu küçük grubun ihtiyacı ve doyumu için kullanılır. Başka bir ifadeyle insan önce kendisi veya içinde bulunduğu grup için çalışır, emek harcar. İnsan emeği kapitalist ekonomik örgütlenme içinde yeniden anlam kazanmaktadır. Kapitalist sistem içinde insan emeği üretim sürecinin yalnızca bir elemanıdır ve emek için asıl kırılma noktası onun satılır hale gelmesidir. Genellikle Marksist kuramlarda ağırlık kazanan görüşe göre insan emeğinin satılır hale gelmesinin en önemli nedeni, emeğin topraktan ayrılmasıdır. Toprak işçisi emeğini satmak için farklı işlere girdiğinde bu süreç başlamış olur, “Köylülerin mülksüzleştirilip işsizleştirilmesi, ücretli işçi haline getirilebilmeleri içindir” (Baechler, 1994: 40). Kapitalist üretim, endüstriyel gelişme

ve teknolojik ilerleme ile birlikte üretim süreçlerinin farklı noktalarda insan emeğinin niteliği değişmiştir. Bu bir bakımdan uzmanlaşmış insan gücü demektir. Kapitalizm ihtiyaç hissettiği uzman insan gücünü eğitim ve başka bir takım yollarla yetiştirir, hazır hale getirir. Artık emek insanın kas gücüne dayanmayıp yetiştirme süreci sonunda kazanılan yeteneğin uygun işte kullanılması anlamına gelir. Emeğin bu biçimi insanın emeğini öncelikle kendisinin veya tabi olduğu küçük grubun ihtiyacı ve doyumu için kullanmasından farklı anlamlar taşır.

Özellikle üretim araçlarının ve üretim biçimlerinin değişmesiyle, iş için kullanılan insan gücünde yeni nitelikler aranır olmuştur. Köylülerin mülksüzleştirilip, işsizleştirilmesi bunun sonucunda emeğin satılır hale gelmesi Karl Marx'ın ve devamcısı olan Marksist teorinin önemli bir konusudur, “kapitalde kapitalist sistem, parasal bir sermaye tarafından özgür emeğin satın alınarak ona ücret olarak verdiğinden daha fazla değer ürettirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Demek ki sistemin özgün yanı var olabilmek için üreticiyle üretim araçları arasındaki kopuştan sonra kapitalistlerin eline düşen ücretli emek olmaktadır” (Baechler, 1994: 38). Burada emeğin değerini düşüren emeğin hak ettiği karşılığın yerine emeğin sahibinin acizliğinden dolayı sahip olduğu değerinin altında aldığı ücrettir, başka bir deyişle verilen karşılığın azlığına rağmen istenilen yüksek verimdir. Bu, Marksist kuramda proletaryanın ezilme biçimidir. Bunun yanında işgücünün verim artışı *işçinin* ‘teknik düzeyine bağlıdır’ (Dobb, 1990: 15). Kapitalizmin kuralı olarak çalışanın aldığı ücret nispetinden çok daha fazlasını üretmesi gerekir. Bunu yapabilmesi için var olan insani gücünün sınırlarını artırması mümkün değildir, öyleyse işçi kendisinden beklenen daha fazla üretimi gerçekleştirebilmek için teknolojiyi iyi kullanarak verimli üretim yapmalıdır. İnsan emeğinin ücretli emeğe dönüş-

mesi insanların ücret karşılığı emeğini satmak istemesiyle başlar, “işçiler için reel geliri artırmanın en etkili ve en dolaysız yollarından biri kendi emeğinin gitgide daha çok metalaşması olmuştur. İşçiler genellikle, hane halkının üretime yönelik işleri içinde düşük reel gelir getiren kısımların, özellikle çeşitli küçük meta üretimi türlerinin yerini ücretli emeğin almasına çalışmışlardır” (Wallerstein, 1996: 32). Bu isteklilik emeğin bir meta haline gelmesine yol açar. Emeğin meta haline gelmesi onun piyasa şartlarına uygunluğunun sağlanmasıyla gerçekleşir, bu durumu Wallerstein (1996: 18) şu şekilde açıklar:

İşgücü, üretim sürecinde her zaman çok önemli ve niçel anlam taşıyan bir öge olmuştur. Birikim peşindeki üretici, işgücünün iki ayrı yönüyle ilgilenir: Bulunabilirliği ve maliyeti. Bulunabilirlik; verili bir zamanda, piyasanın istikrarlı işçi sayısından en iyi sayı olması durumunda sabitleştirilmiş toplumsal üretim ilişkileri düşük maliyet sağlayabilir. Ancak ürünün pazarı daraldığında işçi sayısının sabit olması üretici için reel işgücü maliyetini artırır. Ürünün pazarın genişlemesi durumunda ise işçi sayısının sabit olması üreticinin kârını imkânsızlaştırır.

Buradan anlaşıldığı gibi emek sermaye sahibi tarafından talep edildiğinde bulunabilmelidir ve maliyeti düşük olmalıdır. Uygun üretim şartlarında emek arzı, işçiler açısından da ortalama bir gelir sağlar. Ancak üretim düştüğünde daha az işçiye ihtiyaç olduğundan emeğin değeri düşer. Sermaye sahibi için önemli olan üretimdir işçi değil. Emek sermaye sahibi için sadece üretim elemanlarından birisidir. Weber'in de işaret ettiği gibi “ücretli işçi yalnız başına kapitalizmin özünün tamamı değildir” (Baechler, 1994: 49). İşgücü kapitalist üretim sürecinin bir halkasıdır ve tek başına bir şey ifade etmez. Üretimi sağlayan diğer faktörlerle birlikte önemlidir.

EMEĞİN UZMANLAŞMASI

Emeğin kapitalist ekonomik sistemde satılabilmesinin önemli şartlarından birisi uzmanlaşmadır. Uzmanlaşma ücretli emeğin niteliğindeki değişmeyi ifade eder. Mesleki uzmanlaşma kapitalist üretimin her aşamasında önemlidir ancak herhangi bir işte uzmanlaşma veya mesleklerin ortaya çıkması kapitalizmle gerçekleşen bir durum değildir. Toprağın işlenmesi konusunda uzmanlaşma görülür, biraz önce bahsedildiği gibi işgücünün topraktan ayrılması ile toplumun diğer ihtiyaçlarını karşılama işini üstlenen zanaatkârlar mesleki farklılaşmanın ve uzmanlaşmanın çekirdekleridir. Toprak işçileri ve zanaatkârlar uzman işgücü olarak müstakil çalışırlar ve üretimleri kendine has bir özellik gösterir, üsluba sahiptirler. Herhangi bir eşya üslubunun bilinmesinden dolayı üreticisiyle birlikte anılır. Emeğin bu özelliği kapitalist üretim sistemiyle değişir. Uzmanlaşmış emek, yeni uzmanlık alanlarıyla birlikte, fabrika içinde toplanmış ve işin bir bölümünü yapan kişiler haline gelmiştir. Bu durum üretilecek metanın kendine has ve özgün olma özelliğini ortadan kaldırır, ürün kitle tüketimine sunulacak, önceden belirlenmiş, tek biçimli bir meta olmasından dolayı meslek sahibinin özgürlüğünü yansıtmaz. Bu noktada Karl Marx'ın yabancılaşma kavramı açıklayıcıdır, Marx'ın yabancılaşma kavramının temelinde işçinin işe yabancılaşması vardır, “fabrikalarda veya bazı endüstrilerde çalışma şekli, ücretli işçilerin, bir işyerinin ilkelerine uygun bir biçimde onun donanım ve malzemesiyle ve onun yönetimi altında çalışmak suretiyle bir araya getirilmeleridir” (Heaton, 1985b: 169). İşçinin işe yabancılaşmasının nedeni, yapılan işin yani üretimin başından sonuna kadar içinde olmamasıdır. Bunun göstergelerinden birisi işçi ile yöneticilerin birbirinden ayrılmasıdır, “Kapitalist bir sistem üretim birimlerinden doğar ve gelişir. Bu sistem çeşitli tarihsel aşamalardan geçer, en ileri aşamasının özelliği

mülkiyetle yönetimin ayrılmasıdır” (Weber, 1998: 119). Uzmanlaşma sadece iş yapılırken harcanan emekte değil yönetimde de geçerlidir. Sermaye sahibi, üretimin yöneticisi ve işçi birbirinden farklı kişilerdir. Herhangi bir üretim faaliyetinin sermaye sahibinin kendisi tarafından yürütülmesi özellikle endüstri devriminin ileri safhalarında ve günümüz üretim organizasyonlarında çok rastlanan bir durum değildir. Bunun yerine, üretim organizasyonu çeşitli şartlara göre seçilmiş profesyonel yöneticilere emanet edilmektedir. Uzmanlaşmanın gereği olarak yönetim kademesinde de ayrışma üretim sürecinin alt basamaklarından farklı değildir. Uzman yöneticinin işi bir ürünün mamul hale gelmesi sürecinde yalnızca farklı meslekleri bir araya getirmek değildir, bütün iş sürecinde koordinasyonu sağlayarak üretimin en verimli, kayıpların en az kazançların en fazla dolayısıyla kârın en yüksek olmasını temin etmektir. Endüstriyel üretimde sermaye sahiplerinin yaptığı iş şu şekilde özetlenebilir; “Bir işveren malzemeyi evlere dağıtmak yerine işçileri belirli bir yere getirmek suretiyle zamandan tasarruf edebilir, onları yeni vasıflı işleri yapmalarını sağlayacak şekilde eğitebilir, işbölümünü daha büyük ölçüde uygulayabilir, disiplin sağlayabilir, düzenli çalışma saatleri koyabilir” (Heaton, 1985b: 169). Bir üretim sürecinde üretimin bütün elemanlarını koordineli bir şekilde kullanmanın profesyonellik ya da bir başka deyişle uzmanlık işi olmasının altında yatan şey ilk olarak üretilen metanın daha karmaşık hale gelmesidir. Bir diğeri ise aslında yine buna bağlı olarak her işin bir uzmanının olduğu sosyo-ekonomik ortamdır. Modern toplumsal yapı mesleki uzmanlıklar üzerine kuruludur. İşbölümü ve uzmanlaşmanın yoğun olarak görüldüğü toplum modeli birçok sosyolog tarafından analiz edilmiştir. Örneğin işbölümü ve uzmanlaşmaya bağlı olarak ortaya çıkan sosyo-ekonomik yapı Giddens (2000: 328) tarafından şu şekilde ifade edilir,

Modern toplumlardaki ekonomik sistemlerin en ayırt edici özelliklerinden birisi, oldukça karmaşık bir iş bölümüne sahip olmalarıdır. İş, insanların üzerinde uzmanlaştığı, çok sayıdaki farklı meslekler arasında bölünmektedir. Geleneksel toplumlarda tarım dışındaki çalışma zanaat konusunda uzmanlaşmayı gerektirmekteydi... Çağcıl sanayi üretiminin yükselmesiyle birlikte birçok geleneksel zanaat yok olmuş, onun yerini daha büyük çaplı üretim süreçlerinin parçalarını oluşturan beceriler almaya başlamıştır.

Bu yapının bir özelliği olarak “belirli bir işçi tarafından yerine getirilen görev alanı daralmış bunun sonucunda da sanayi ve meslekler itibariyle bir ihtisaslaşma artışı olmuştur” (Deane, 1988: 138). Ekonomi toplum ilişkisinde bazı yaklaşımların ekonominin belirleyici etkisini vurguladığı belirtilmişti. Aynı yaklaşımla, ekonomik üretimdeki uzmanlaşmanın, toplumun geri kalanını yeni uzmanlıklara dayalı olarak şekillendirdiği böylece modern toplum tipinin oluştuğu iddia edilir. Geleneksel toplum tipinden modern toplum tipine geçişin bir göstergesi olarak mesleki uzmanlaşma ileri sürülür. Doğal olarak sosyal yapı değişikliğinde etkili olabilecek sebeplerden birisinin iktisadi örgütlenme biçimindeki veya üretim anlayışındaki değişme olduğunu iddia etmek mümkündür. Özellikle sanayi devrimiyle gerçekleşen dönüşümler bunu kanıtlayabilecek yeterliliktedir. Toplumsal yapının uzmanlaşma ve işbölümüne dayalı yeniden biçimlenmesi, tabakalaşma sisteminden, aile yapısına, adet ve alışkanlıklardan sosyal ilişkilerin biçimine kadar bütüncül bir yenilenmeyi getirir. Uzmanlaşmanın ekonomik örgütlenmeden başlayarak toplumsal yapıyı değiştirecek kadar etkili olduğu görüşü bazen aşırı bir görüş olduğu şeklinde eleştirilir. Bazı görüşler de uzmanlaşmanın olumsuz etkileri veya sonuçları üzerinde

durur. Örneğin ekonomik ve toplumsal sistemin uzmanlar hegemonyası tarafından ablukaya alınması riskinden bahsedilir. Aşırı uzmanlaşmanın getirdiği toplum yapısı teknokratik toplumsal yapıdır. Ayrıca toplumun aşırı uzmanlıklara bölünmesinin, toplumun uzmanlaşmış birimlerinin şüursuzlaşması sonucunu doğuracağı iddia edilir. Marksist terminolojiye göre bu toplumun praxisini (*dönüştürücü etkinlik*) kaybetmesidir. Bu tartışmanın taraftarlarından birisi Ivan Illich (2000: 44), uzmanlaşmayı toplumsal üretim ya da ekonomik üretim boyutunda ihtiyaçların oluşturulması, karar verilmesi ve tatmini için kartel oluşturma olarak eleştirir ve şöyle der,

Kendi uzmanlıklarının belirlendiği insan ihtiyaçlarının genellikle hizmetçileri olan bu yeni uzmanlar, sevgi maskesini takınıp, kimi bakım biçimini temin etmeye koyulmaktadırlar. Onlar bir Bizans bürokrasisinden çok daha sağlam yerleşmiş, bir dünya kilisesinden çok daha kararlı, bir Şaman'a nazaran çok daha fazla yetenek bahşedilmiş ve bütün bunlar üzerinde bir mafyadan daha fazla nüfuzla donanmış kimselerdir.

Ivan Illich aşırı uzmanlaşmanın teknokratik bir yapı oluşturmalarını siyasal yönetim üzerinden açıklar, “Profesyonel meşruiyetin her yeni tesis edilişi, yasama, yargı kararları, yürütme gücü ve siyasi alandaki değişime sebep teşkil eder, devlet işleri sokaktaki kişinin seçtiği kimsenin elinden kendisine yetki veren bir elitin eline geçmiştir” (Illich, 2000: 52). Uzmanlaşma ile ilgili bu görüşler ne kadar kurgusaldır veya ne kadar gerçeğe yakındır bu tartışılır. Ancak uzmanlaşmanın sanayi toplumlarında tarım toplumlarına göre daha yoğun olduğu açıktır.

Sanayi üretiminin temelinde uzman bireylerden oluşan üretim birimlerinin koordinasyonunun sağlanması vardır, bu bakımdan

sanayi üretimi bütünleşmiş bir üretim tarzını ortaya çıkarmıştır. Fakat ileri teknoloji yine bu tür örgütlenmeden farklılaşmayı gerektirir. Üretim birimlerinin yenilenmesi üretim niteliğinden kaynaklanır, bu tür üretimin çalışanları Belek'in (1997: 66) Drucker'den aktardığı kavramla ifade etmek gerekirse, "bilgi işçileridir". Bunlar eğitimleri ve yetenekleri geliştirilmiş bireylerdir, bir başka özellikleri de yine ileri teknoloji üretiminin niteliğine bağlı olarak esnek çalışabilme yetenekleridir. Bilgi işçilerinin niteliği, "1970'li yılların ortalarına kadar vasıfsız beden işçilerinde (sanayide çalışan) görülen yüksek ücretin kendilerine geçmesidir, bunun yanında toplumsal prestijleri yüksektir, bu bakımdan, bilgi işçisinin değer sistemi içinde ticari değerler ikinci plandadır ve hatta bu onun performansına engel olabilir" (Belek, 1997: 66).

Modern sanayi üretiminde bir üretim sürecinde herhangi bir işçi işin yalnızca çok küçük bir kısmını yapar, örneğin vida sıkıştırma işini gerçekleştirir. Bu iş nitelikli uzmanlaşma sayılmasa da sanayi üretiminin bir özelliği olan işbölümünü gösteren bir durumdur. Buna karşılık ileri teknolojinin kullanıldığı endüstri sonrası üretim biçiminde işgücünün niteliği yeniden değişir. Yeni üretim biçimlerinde modern üretim biçimine kıyasla esnekleşme söz konusudur. Üretimin esnekleşmesine bağlı olarak çalışan, işin daha çok aşamasına dâhil olmuştur, "Teknolojinin hücresel örgütlenişi içinde 'esnek emek gücü' emek gücünün yapmakta olduğu işlerin kapsamının genişletilmesi, emek gücünün çok işlevli, çok yönlü durumda olması ve her türlü süreçte, her türlü işi yapabilecek şekilde eğitilmiş olması anlamına gelmektedir" (Belek, 1997: 68). Görüldüğü üzere sanayi üretiminin örgütlenmesi bir ürünün ortaya çıkarılması aşamasında farklı işler gören çok sayıda işçinin çalışmasını gerektirir. Buna karşılık ileri teknoloji üretiminde işgücü sayısı, işgücünün niteliği, esnekliği ve çok yönlülüğü sayesinde

azalmaktadır. Böylece sanayi üretiminden farklı olarak herhangi bir üretimde talep edilen işçi sayısı öncekine nazaran düşmektedir. Bu durum yeni talep edilen esnek emek gücünün, kazancını, saygınlığını ve sosyal statüsünü artırırken, çok sayıda işçinin de başka sektörlerle örneğin hizmet sektörüne, ticaret sektörüne vs. dağıldığı bir yeniden toplumsal örgütlenme sürecini doğurur. Başka bir deyişle bu durum emek gücünün yeni bir görüntüsüdür. Artık emek gücünü değerlendirirken, yüksek bilgi teknolojilerini kullanabilme, ticari uzmanlığa veya kamusal yönetim uzmanlığına sahip gibi uzmanlık kategorileri dikkate alınır. Bütün bu değişimler emek gücünün dönüşebilme yeteneğini gösterir. Kapitalist ekonomik sistemin kendini yenileyebilmesi ve varlığını sürdürebilmesinde emeğin bu biçiminin de rolü vardır.

EMEĞİN KÜRESELLEŞMESİ

İşgücünün veya emeğin küreselleşmesi iki şekilde değerlendirilebilir. Birincisi sanayileşmenin getirdiği ihtiyaçtan dolayıdır. Sanayileşmiş herhangi bir ülkenin ihtiyacını karşılayacak yeterli işgücü bulunmayabilir. Bu durumda başka ülkelerden işçi talebi olur ki bu işgücü göçü denilen durumu ortaya çıkarır. Birinci durum demografik karaktere sahiptir. İkincisi ise işgücünün niteliği ile ilgilidir. Yukarıda bahsedildiği gibi uzmanlaşma işgücünün niteliğini artırır. İşgücünün nitelik kazanması eğitimle gerçekleşir. İleri teknolojilerin kullanıldığı üretimde çalışma biçimi ve teknolojik araçların kullanılması küresel bilgi paylaşımını gerektirir. Ayrıca ulusal ekonomilerin geliştirilmesi, teknik yeniliklerin izlenmesi ile mümkün olur. Üretimin kapasitesini, kalitesini ve çeşitliliğini artırmak amacıyla, geliştirilen yeni teknolojilerin takip edilip ulusal ekonomiye adaptasyonu ve uygulamaya konulabilmesi işgücünün küresel

ölçekte yayılmış teknolojiyi kullanabilme ve çalışma biçimlerini uygulayabilme yeteneğini gerektirir.

Küresel ekonominin önemli göstergelerinden birisi sayılan iş-gücü göçü yalnızca vasıfsız işçi seviyesindeki işgücünün başka ülkelerde çalıştırılmak üzere göçünü içermez. Aynı zamanda nitelikli, ileri teknoloji hâkimiyeti olan uzman meslek sahiplerinin de küresel ekonominin aktörleri olarak çalıştığı görülür. İşgücü göçünden veya emeğin küreselleşmesinden bahsederken yine bu durumun günümüzde ortaya çıkmış bir durum olmadığını hatırlamak gerekir. Emeğin hareketliliği sömürge imparatorluklarının kölelik sisteminde dahi görülür. Sanayileşmenin ortaya çıkardığı işgücü ihtiyacı ise gönüllü veya zorunlu olarak işgücü akışını artırır. Bu akış Hirst ve Thompson'a (2000: 51) göre, 1815 sonrasında görülen "toplu göç" ile başlar, ikinci dünya savaşı sonrasındaki "misafir işçilik" le ortaya çıkan işgücü göçünün yaygınlaşmasına dek uzanır. Yine aynı kaynağa göre, uluslararası göçteki artış 1945 sonrası dönemde başlar, bu dönem geliştirmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere göçün görece arttığı ve misafir işçi olgusunun geliştiği dönemdir (2000: 52). Bu dönemlerdeki işçi göçü nitelikli, yüksek bilgi ve uzmanlığa sahip işgücü göçü değildir. Genellikle vasıfsız veya az da olsa usta sayılabilecek işçilerin başka ulusların iş sahalarında istihdam edildiği görülmektedir. Aynı dönemlerde uzman işgücünün küreselleşme bağlamında yani uluslararası istihdamında kendi ülkesinin dışında çalışma oranı vasıfsız işçiliğe oranla daha düşüktür. Çünkü bu tür uzman işgücünün yetiştirilmesi ve her ülkenin kendi üretim organizasyonlarında çalıştırılması ekonomi politikalarıyla desteklenmektedir. Yani uzman işgücünün ülke içinde kalması sağlanmaktadır. Bunun dışında endüstri ya da hizmet sektöründe çalışan vasıfsız işgücü ve uzman işgücü toplumsal yapıyı da belirler. Şöyle ki bu bahsedilen ve sayıca çoğunluğu oluşturan işgü-

cü orta sınıfı oluştururken, uzman işgücü ise orta-üst sınıfları meydana getirmektedir. Bu durum bir başka açıdan şu şekilde ifade edilebilir, “Bilişim ve iletişim devriminin gelişmesine paralel olarak sanayi toplumlarındaki emekçilerin, araştırmacı, eğitici, tasarımcı, teknoloji üreticisi vb. mesleki formasyonlara sahip seçkinler grubuna dönüşmesi söz konusu olmaktadır” (Şaylan, 1994: 119). Dolayısıyla, tarımdan ayrılan ve emeğini satarak geçinen işgücünün, uzmanlaşma ve işbölümüne dayalı olarak meydana gelmiş sanayi toplumlarının tabakalaşma sistemindeki konumu değişmiştir. Sonuç olarak, vasıfsız veya uzman işgücü sanayi kapitalizminde ya da sanayi sonrası kapitalist üretimde, toprağa bağlılığın önemli olduğu dönemlere göre daha hareketlidir. Bu hareketlilik toplum içinde olduğu gibi küresel seviyede de görülür.

4. BÖLÜM

EŞYA'NIN KULLANIM VE DEĞİŞİM DEĞERİ

Kapitalist ekonomik sistemde işgücünün veya emeğin satılabilir olduğu ve değiştirilebilir olduğu, böylece onun bir meta haline geldiği söylenir ve yazılır. Peki, gerçek metada yani 'eşya' veya 'mal' da durum nedir? Meta kavramının içeriği, metaya yüklenen anlamın değişmesi ve insan emeğinin meta haline gelmesi Karl Marx'ın tezinin başlangıcıdır (Marx, 2012). Karl Marx'ın metaya dikkat çekmesiyle, metanın tek başına meta olup olmadığı onun insan varlığı ve davranışında öneminin ne olduğu, insanın anlam ve değer dünyasında çeşitli karşılıklarının olduğu tartışmaları yoğun şekilde başlamış olur.

Bir eşyanın veya malın değeri, o malın, ne amaçla, hangi ihtiyacı karşılamak üzere üretildiği ve kime ne fayda sağladığı ile ölçülür. Öyleyse herhangi bir eşyaya hem kullanmadan hem de değiştirmeden dolayı değer yüklenebilir. Eşyanın kullanım ve değişim değeri arasındaki farkın ise bir eşyanın kullanılmak için üretiminde üretimin kendisinden kaynaklanan tatminle, bir malın üretilmesinden sonra başka bir malla değiştirilmesi sonucu ortaya çıkan tatmin arasındaki fark olduğu söylenebilir. Yani bir malın üretim

amaçları arasındaki farklılaşma değişim ve kullanım değeri arasındaki farklılığı ifade eder. Bu farklılaşmanın arka planını Toffler'ın (1996: 55) izahıyla anlamak mümkün olabilir,

Geçmişte kalıcılık idealdi. İster bir çift çizmenin elle yapılmasında, ister bir katedralin kurulmasında olsun insanoğlunun tüm yaratıcı, üretici gücü ürünün dayanıklılığının en üstün düzeye eriştirilmesi yönünde oluşturulurdu. İnsanoğlu uzun süre dayansın diye üretiyor, yapıyordu. Toplumdaki genel değişim hızı artınca, kalıcılığa dayalı ekonomi -gerekli olarak- yerini geçiciliğe dayalı ekonomiye bıraktı. Gelişen teknoloji üretim maliyetlerini onarım maliyetlerine göre daha hızlı bir biçimde azalttı. Üretim otomasyonu içerirken, onarımda önemli olan el işçiliği olarak kaldı. Kullan at ürünleri ekonomik açıdan daha tutarlı hale geldi.

Buna göre, kullanım değeri, geçmişte ustalıkla ve ihtiyaçların karşılanması için üretilen ve kullanılan eşyaya yüklenen anlamdır. Yani insanlar kendi ihtiyaçlarında kullanmak için kendileri eşya üretir. Bu eşya kalıcılığı ve niteliği ifade eder. Değişim değerinde ise eşyanın, doğrudan bir ihtiyacı karşılama, kalıcı olma ve nitelikli olma bakımından kendi başına anlamları yokken, değişim durumunda anlam kazanır, “metaların mübadeleye konu olabilmeleri için soyut bir şekilde, nitel olmaktan ziyade nicel tarzda ele alınmaları gerekir. Bir mübadele ilişkisi, mübadele edilecek iki metadan birine has olmayan ortak bir özelliğin varlığını gerektirir; yani her ikisinin de üçüncü bir terime indirgenebilmesi gerekir” (Game, 1991: 95). Eşyaların tek başlarına anlamı yoktur demek aslında onu eksik tarif etmektir. İnsan, doğası gereği anlam yükleyici özelliğe sahiptir. İnsanların her türlü eşyaya manevi değer yüklediği görülebilir. Bunun dışında, eşyanın değişim değerine konu olabilmesi

ancak değişim halinde, değişimin taraflarınca ortak bir değere sahip olması ile mümkündür.

Her dönemde ve her toplumda insanların eşya ile ilişkisi mutlaka vardır. İnsanın eşya ile olan ilişkisi sürekli ama şekli ve niteliği değişebilir. Bu değişim Ülgener'de (1981: 30) şu şekilde ifade edilir;

Pre-kapitalist insan maddi eşyaya yerine göre haz ve tüketim aracı, gösteriş ve övünme vasıtası, kısaca öz malı olarak içten olabildiğince yakın, hatta biri öbüründen koparılıp ayrılması imkânsız bir bütün içinde kaynaşmış görünmesine mukabil metanın o derece dışında ve uzaktadır. Modern çağın insanı ise; maddi eşyaya içten soğuk ve ilgisiz bir mesafe uzaklığına karşı, mübadele değeri taşıyan (yani piyasada alım satım konusu olma niteliğine sahip) emtia ile devamlı bir yakınlık içinde, eşya şekil, biçim ve renk özelliklerinden tamamıyla çözülmüş, üretici ile o yönde ilişkisini koparmış sadece soyut rakam dizeleridir. Kafası içinde dönüp dolanan maddenin kendisi değil onun sayı haline dökülmüş ifadesidir.

Eşyanın kullanım ve değişim değerleri insanların eşya ile farklı şekillerde ilişki kurabildiğini göstermektedir. Eşyayı iki farklı değerlendirmeye biçiminin birbirinden tamamen veya kesin bir şekilde ayrıldığı veya ayrılması gerektiği savunulamaz. Ancak yukarıda olduğu gibi eşyayı farklı değerlendirmenin mümkün olduğu görülmür. Acaba bu farklılaşma nerede ve neden ortaya çıkmıştır? Eşyaya değer biçme konusunun kültürle ilgisi var mıdır?

DEĞİŞİM DEĞERİNE GEÇİŞ

Herhangi bir nesneye kıymet biçme kişisel olduğu kadar kültürel temeli olan bir durumdur. Bir insan için her hangi bir şeyin çeşitli sebeplerle kıymeti olabilir. Aynı şekilde bir topluluk için bazı şeylerin kıymeti vardır. Öyleyse topluluklar da belirli nesnelere kıymet biçebilir. İşin içinde topluluk olduğundan, toplu yaşamayı sürdürmenin gereği olarak bu kıymet biçme işi sonraki kuşaklara aktarılır. Belirli bir maddi ya da manevi kültürel unsurun kültürün yeni mensuplarına aktarılması, antropolojik anlamıyla kültürlemedir. Kültürleme, bireylerin bireysel ihtiyaçlarını aynı zamanda toplumsal ihtiyaçları karşılamayı öğretir. Bu süreçte eşyanın kullanım ve değişim değerleri toplum tarafından aktarılır. Eşya ile kıymet verme arasında kültürel bir bağ vardır.

İnsanların çeşitli ihtiyaçları vardır, ihtiyaçların bazıları içinde yaşadıkları çevreden kaynaklanır. Bu ihtiyaçları karşılama şekli kültür olarak tarif edilir. İhtiyaçların zamanla çeşitlenmesi söz konusu olsa da hızı ve sayısı bakımından yavaştır. Kültürün farklı kültürlerle karşılaşması ihtiyaçların da çeşitlenmesine, yeni sosyal alış verişlerin sonucunda yeni ihtiyaçların ortaya çıkmasına ve ihtiyaçların giderilme yollarının çeşitliliğinin artmasına sebep olur. Bütün kültürlerde olduğu gibi, Avrupa'daki kültürel değişimlerin sebepleri arasında, Avrupalıların farklı kültürlerle temasları vardır. Farklı kültürlerle temasın başlıca sebebi de ticareti geliştirmedir. Avrupalıların ticari yayılcılığı kültürel değişimin en etkin faktörlerinden birisi sayılır, "Avrupalıların başka topraklar ve kültürlerle karşılaşması hayat tarzı sorumluluklarını kaybettirmiş ve ihtiyaçlar dizginlerden boşalmıştır. Şehirleşme de bunda etkilidir. Batı kapitalizminde ihtiyaçların oluşumu geleneksel yaşam biçimlerinin çözülmesiyle belirlenmiştir" (Baechler, 1994: 155). Farklı kültürlerle ticari amaçlı temas, farklı kültürlerin ürünlerinin Avru-

pa kıtasına akmasına neden olmuş, böylece ihtiyaçların sayısı ve çeşidi artmıştır. Çünkü tüketilecek ne kadar çok eşya varsa ihtiyaç o kadar artar. Sonuç olarak, Avrupa kültüründe metanın değişim değerinin etkinliği toplumsal ihtiyaçların değişmesine bağlı olarak artmıştır.

Üretimin, tüketimin ve takas usullerinin değişmesi, büyük pazarlar oluşturarak yüksek kârla satış yapma anlayışına yönelme ülkeler arası ve kıtalar arası ticareti körüklemiştir. Ülke dışında yapılan ticaretin önemli bir mantığı vardır; ticari ilişkiye girilen her kültürün ihtiyaç ve talepleri aynı değildir dolayısıyla coğrafyaya ve kültüre göre ihtiyaçlar çeşitlenir. O halde ülke dışında ticaret yapmak isteyen herhangi bir üretici, üretim kapasitesini artırmalı daha da önemlisi çeşitlendirmelidir. Aslında bu kaçınılmaz bir şekilde bazı Avrupa ülkelerinin zenginleşmesini doğuran sebeptir, tabi bu noktada sömürgeciliği unutmamak gerekir. Ticaret hacmi geniş olan ülkeler diğerlerine üstünlük sağlamışlardır, “XVIII. yüzyılda İngiltere ve Fransa, mütenevvi (çeşitli) mahsule sahip büyükler, Hollanda’ya galebe çalmıştır (*üstün gelmek*)” (See, 1970: 87). Anlaşılacağı üzere zenginlik, ihracat ve ürün çeşitliliği üzerine kuruludur. İhracat eğiliminin yaygınlaşması ve ilk şekliyle küresel ekonominin temelleri bu devirlerde atılır. Sömürgecilik, bu işin yöntemlerinden birisidir çünkü örneğin, “Doğu Hint adaları ile ticaret daha düşük fiyatlı emtia sağlamaktadır bu yeni imalat usulleri ve makinaları bulmaya zorlar (bu sürecin devamı endüstri devrimidir), daha az işgücü ve daha ucuza imalat mamul maddelerinin fiyatlarını düşürür” (See, 1970: 117). Ürünlerin fiyatlarının düşmesi, aslında üretim maliyetlerinin düşmesinden kaynaklanır. Üretim maliyetlerinin düşmesinin iki önemli sonucu vardır. Birincisi, aynı üründen çok sayıda üretilebilir, buna kitlesel üretim denir. Herhangi bir malın çok sayıda üretilmesi daha çabuk tüketilmesini gerektirir.

İkincisi, üretim çeşitliliğinin artmasıdır. Üretimin maliyetinin azalması, yeni veya değişik eşyaların üretilmesine bu da tüketim maddeleri çeşitliliğine sebep olur. Kitlesele üretim, ürün çeşitliliği ve malların kıtalar arasında serbest dolaşımı geleneksel pazarlamanın dışında bir pazar anlayışını ortaya çıkarır. Bunun da iki anlamı vardır. Her şeyin tüketime sunulabildiği geniş bir rekabet ortamı ve sınırları genişlemekte olan, ileride küreselleşecek bir pazar. Rekabet, kapitalizmin merkezi olgularından birisidir, “rekabet tekellerin veya hükümet tarafından yaratılan düzenlemelerin ortadan kalkmasını sağlar ve insanların kazanç için birbirleriyle mücadele edebilecekleri bir ortam yaratır” (Heaton, 1985b: 217). Ticaret üzerindeki sınırlamaların kalkması ve ekonomik mücadelenin serbestçe yapılabildiği bir ortam için bazı sosyal şartların uygun hale getirilmesi gerekir. Geleneksel üretim ve sosyal yapı belirgin şekilde değiştirilmeden bu gerçekleşemez. Avrupa kapitalistleşme sürecinde bu ortamı sağlamıştır,

Kısıtlamaların kaldırılması ve gümrük tarifelerinin indirilmesi uluslararası rekabeti teşvik etti. Bu arada iç ekonomilerde loncaların kaldırılması, çıraklık kanunlarının feshedilmesi, sertliğin sona ermesi ve göç yasalarının kaldırılması insanların istedikleri yere gitmelerine ve istedikleri işi yapmalarına imkân sağladı. Tekellere duyulan anti-pati devletin rekabeti özendirmesine yol açtı (Heaton, 1985b: 217).

Bu şekilde yoğun bir ekonomik ve sosyal rekabet ortamı hazırlanmasının, hem üretimde hem de tüketimde çeşitliliğe yol açacağı açıkça görülebilir. Sermaye sahipleri istekleri kadar serbestçe üretim yapabilirler ve bunca çeşitlilik arasında tüketiciler istedikleri eşyayı istedikleri miktarda tüketebilirler. Bir toplumun üretim ve tüketim anlayışının, başka bir ifadeyle üretim ve tüketim kültürü-

nün değişimi, metanın kullanım ve değişim değerlerini belirleyen kıymet verme anlayışına da nüfuz eder. Üretim ve tüketim süreci toplumla bağıntılıdır, aşırı üretim aynı oranda tüketim demektir, aşırı tüketim tam anlamıyla değişim değerinin etkinliğine işaret eder, “Kullanım değeri ne kadar değişim değeriyle ikame edilirse, toplum o kadar etkin olmaktadır. En etkin toplum da her şeyin bir fiyatı olduğu ve engelsiz değiştirilebildiği toplumdur” (Baechler, 1994: 71). Metanın değişim değerinin toplumda daha önemli olması, elbette diğer sosyal özelliklerle birlikte, kapitalist toplumun varlığına işaret eder. Sonuç olarak, toplumun eşyayı kıymetlendirme biçimi olarak değişim değerinin ağırlık kazanması, ekonominin hacminin genişlemesi, üretim maliyetinin düşmesi, serbest ticaret (pazar ekonomisi), üretimin çeşitlenmesi ve tüketimin özendirilmesi ile ilişkilendirilebilir.

DEĞİŞİM DEĞERİNİN GETİRDİKLERİ

Üretilen herhangi bir eşyanın insanın kendi ürünü olması ve çeşitli ihtiyaçları karşılaması onun kullanım değerini ifade eder. İhtiyaç devam ettikçe aynı eşyanın kullanılmasına devam edilir, değiştirilmesi gerekmez. Böylece bu eşyaya yüklenen anlam onun kalıcılığı yönündedir. Kalıcılık yönünde yüklenen anlamda kayma oldukça, eşya, niteliksel araç konumundan değiştirilebilir araç konumuna doğru değişir. Bir toplumda, ihtiyaçları karşılayan eşyanın kolay ve sık değiştirilmesi o toplumun tüketim toplumu olarak adlandırılmasına neden olur. Tüketim toplumundan bahsedebilmek için, eşyanın kolay ve sık değiştirilmesinden önce bu durumun nedeni olarak, tüketime konu olan kişi ve eşya arasındaki zihinsel ilişkiye bakmak, eşyanın insanların zihinlerindeki yerinin neresi olduğunu açığa çıkarmak gerekir. İnsan ve nesne arasındaki

ilişkide idealist ve materyalist bakış açıları birbirine zıt düşünceler geliştirir. Kişinin kendisinin ürettiği bir eşya ve bu üretilen eşyanın bir ihtiyacı karşılamasının verdiği manevi doyum ile başkası tarafından üretilmiş olan eşyanın değişimin verdiği manevi doyum aynı şey değildir. Buradan hareketle özne-nesne arasındaki ilişkiyi ele almak gerekir. Öznenin yani kişinin, nesneye yani eşyaya yüklediği anlam, verdiği değer bu ilişkinin niteliğini belirler, bu noktada yukarıda bahsedilen kullanım ve değişim değeri arasındaki fark ortaya çıkar.

Öznenin nesne ile özdeşlik kurması, benliği ile eşya arasında yakınlık geliştirmesine neden olur. Özne, benlik özelliklerini nesneye aktarır böylece nesne o öznenin benliğini yansıtan bir sembol gibi algılanır. Eşyanın benliğin aynası olduğu düşüncesi idealist yaklaşımın izini taşır, “benliğin doğa üzerinde görülen iş aracılığıyla oluştuğu, yani emeğin ürünlerinin benliği yansıttığı, benliğin özneyi yansıtan nesnelerde dışsallaştırıldığı düşüncesi, Hegel ve Marx’tan bu yana modern toplum teorisine sinmiştir” (Game, 1991: 94). Marxist kuramın odaklandığı eleştiri noktası, insan ruhunun, nesnenin varlığına ruh vermesi yerine nesneden yabancılaşmasıdır. İnsan ruhunun nesneden yabancılaşması sonucunda, nesne insan dışında var olmuş, özerkliğini ilan etmiş gibidir. Değişim değerinin getirdiği sonuçlardan birisi işte budur. Bunun sebebi belki üretim kapasitesinin mekanik ve teknolojik gelişmenin süratıyla çok artmış olmasıdır. Mekanik ve teknolojik ilerleme ile olağandan çok daha fazla üretebilme kapasitesi ürünü insan emeğinin dışına çıkarır. Aslında insan ihtiyaçları çok çabuk değişmez, yenilenmez, çeşitlenmezken, üretim o kadar yenilenmiş ve çeşitlenmiştir ki insanların bunları tez elden tüketmesi beklenir. Böylece insan ihtiyaçları daha olgunlaşmamışken ürün tüketilmek üzere ortadadır. Bu seviyedeki üretim, bazı tüketim toplumu eleştirilerinde

nesnenin özne üzerindeki hâkimiyeti olarak görülür. İnsan ruhu üretimi yaratacakken üretilen eşya insan ruhunun maddi doyumuna sunulur. Bir başka deyişle insan ihtiyaçları yaratılır ve insanlar yaratılan bu ihtiyaçları karşılamak üzere yönlendirilir. Bu noktada yine Marxist terminolojide var olan paraxisin kaybedilmesi yani insanların kendi ihtiyaçlarını koruyabilecek, kendi ihtiyaçlarının farkına varabilecek kabiliyetlerini kaybetmelerinden söz edilebilir. Özetle, insan ve nesne arasındaki ilişkide, özellikle endüstriyel üretim aşamasında eşyanın insan ruhunu yansıtmadığı ve kullanım değeri taşımadığı ileri sürülür.

Endüstrinin üretim hızı ve kapasitesine bağlı olarak tüketim olgusunda da değişiklikler meydana geldiği söylenebilir. Değişim değerinin diğer sonucu budur. Tüketim alışkanlıklarının veya davranışlarının değişimi konusunda endüstriyel üretimin dönüm noktaları önemlidir. Fordist üretim tarzı yani üretimde dönüm noktalarından birisi olarak kabul edilebilecek Fordizm dönemi belki de tüketim toplumunun ortaya çıkışında önemli etkenlerden birisidir. Fordizm kitle halinde üretimi sağlayarak ve küresel Pazar imkânlarını kullanarak tüketimi körükler, “endüstriyel gelişmenin yoğunlaşmasıyla seri üretim yöntemleri sonucu kitlesel üretime ulaşıldığı dönem fordizm dönemi olarak adlandırılır. Bu dönem standart tüketim kalıplarının oluşmasını ve istikrarlı büyük pazarların varlığını gerektirir” (Odabaşı, 1999: 11). Belki de fordist üretim dönemi ekonominin küreselleşmesi yolunda deniz yoluyla büyük ticaretin gelişmesinden sonra etkili olan ikinci önemli dönemdir. Kapitalizm dinamik bir ekonomik sistem olarak üretim ve tüketim kalıplarını yeniden şekillendirmiş bunun sayesinde bireysel ve sosyal davranışları aynı zamanda kültürleri etkileme yeteneğine sahip olmuştur. Tüketim olgusu kapitalizmin kültürle ilişkisini anlamak için önemli bir başlangıçtır. Bu ilişkiyi anlatan kavram ise tüketim

kültürüdür. Tüketim kültürü endüstriyel ve post-endüstriyel kapitalizmin geliştirdiği üretim biçimlerinden doğar, örneğin Odabaşı'nın (1999: 22) ifade ettiği gibi, tüketim toplumunun var olup yaşayabilmesi için tüketimin; pazar koşullarında, fiyat-mübadele ilişkilerinde, profesyonel yöneticiler tarafından tüketicilere sunulması gerekir. Tüketim toplumunun oluşması açısından, endüstrileşmenin kapitalizm ile gerçekleşmesi sürecinde en önemli ve kritik nokta verimlilik ve kitle üretimidir.

Endüstri ve tüketim arasındaki ilişki tüketim toplumunu ortaya çıkarır. Kitle üretiminin önemi tüketim açısından büyüktür. Fordizmin katkısıyla kitle üretiminin artması, ürünlerin kalıcılığını ortadan kaldırır. Yani çok sayıda ve çeşitli üretim, eşyaya kolay ulaşılmasına ve çok tüketilmesine yardımcı olur. Böylece toplumun kültürü süreklilik ve tasarruf eğiliminden geçicilik ve harcama eğilimine doğru değişim gösterir. Kültürün tüketim odaklı hale gelmesi sadece modern toplumların değil, ekonomik gelişme sürecinde olan ancak gelirleri ve üretimleri sık ve çeşitli tüketmeye uygun olmayan toplumların da önemli sorunlarından birisidir. Değişim değerinin getirdiği en önemli sonuç belki de budur.

Tüketim ve toplum arasındaki ilişki, özne ile nesne arasındaki ilişki kadar karmaşıktır. Tüketim olgusu yarattığı sosyal sorunlardan, kimlik meselesine, sosyal statü belirleyiciliğine kadar birçok konuda toplumla ilişkilidir. Tüketim malları “kişisel itibarı artırma kapasitesine sahiptir” (Isherwood ve Douglas, 1999: 123). Bu “kişilerin ve olayların sınıflandırıldıkları akışkan süreçlerde malları kullanmak” (Isherwood ve Douglas, 1999: 83) demektir. Batı toplumları dönüşüme uğrarken yani kapitalistleşirken tüketim toplumsal tabakalaşmanın belirlenmesinde bir rol oynuyordu, “Modern dönemin başlarında tüketiciler, tüketimin yaşamlarında önemli bir rol oynadığı ve onlara kendilerini diğer sosyal statü

gruplarından ayırt edebilme yolları sağladığını biliyorlardı. Tüketim olgusu bu grupları oluşturan insanların bir toplumsal kimlik duygusuna sahip olmalarına olanak sağlıyordu” (Bocook, 1997: 24). Yüksek ve verimli üretimin sağladığı gelirlerin toplum katlarına adil ve eşit dağılıma yakın ölçülerde gerçekleştirilmesi sosyal refahı getirmiş bu da orta sınıfları genişleterek tüketim olgusunu canlandırmıştır. Çok ve gösterişli tüketim geleneksel toplumlarda ya da sanayi öncesi toplumlarda üst toplumsal tabakanın tüketim biçimi olarak görülür. Bu tüketim biçimi zenginlik ve güç gösterebilir. Geleneksel toplumsal yapının ve değer sisteminin belirlediği bu durum yani “profan (din dışı) denilen dünyevi ahlak ve siyaset anlayışı, üste ve yukarıya tüketim ve harcama kalıplarını sonuna kadar açarken, alta ve aşağıya doğru sıkı sıkıya bağlı tutmakta kararlı ve ısrarlı olmuştur” (Ülgener, 1981: 95).

Fakat kapitalist gelişme ve bu gelişmenin had safhalarına ulaştığı sanayileşme ve sonrası, orta ve alt sınıflarla üst sınıf zevkleri ve tüketim biçimleri arasındaki kapitalizm öncesi var olan farkı daraltmış görünmektedir. Ürün arzına paralel olarak tüketimin önemli bir kültürel davranış haline gelmesi ve bunun kültürler arasında yayılması küresel kültür tartışmalarının merkezi konuları arasındadır. Bütün dünya üzerinde göreceli zenginliğe sahip yüzlerce ülkenin milyarlarca insanının kapitalizmin ortaya çıkardığı tüketim kültüründen etkilenmesi, ortalama zevklerin yaygınlaşmasını ve değişim değerinin benimsenmesini getirir. Kültürel bir kalıp olarak eşyaya yüklenen anlamın değişim değerine doğru evrilmesi, bütün toplumlarda kullan-at alışkanlığının yaygınlaşmasına neden olur.

Tüketim kültürel bir davranış biçimi ise sosyal ilişkileri veya toplumların tabakalaşma sistemlerini etkiliyorsa, kapitalist tüketim kalıplarının yerleştiği herhangi bir toplum için tüketim toplumu

kavramını kullanmak yerinde olur. Tüketim toplumunun özelliği şudur; Bu toplumun amacı, hedefi, resmi meşruiyeti tatmindir. Bilinen, tasarlanan gereksinimlerimiz tatmin edilmektedir ya da edilecektir. Karşılabilir gereksinimler söz konusu olduğunda, bu tatmin olabildiğince süratli bir doygunluğa dayanır. Tatmin elde edilir edilmez, tüketici doygunluğa yol açan aynı düzeneklerce tahrik edilir. Yeniden verimli hale gelmesi için gereksinim, öncekinden biraz farklı bir biçimde yeniden uyarılır (Lefébvre, 1998: 83). Tüketim toplumunun bu özelliği, kapitalizmin geliştirdiği kitlesel üretimle kitlesel tüketim arasındaki ilişkiyi ve özne ile nesne arasındaki ilişkiyi belirleyen kapitalist mekanizmayı gösterir.

Tüketim toplumunun oluşması ve sürdürülebilmesi için gerekli olan şey iktisadi kazancın toplumun genelinde makul oranda yüksek olmasıdır. Bunun gerçekleşmesi için yüksek seviyede sanayi üretiminin sonucunda ortaya çıkan kazancın toplumun geneline uygun şekilde dağıtılmış olması gerekir. Bu bakımdan gelir dağılımı tüketim toplumları için önemlidir. Gelir dağılımı adaletsizliği veya sosyal refah devleti kitabın konusu olmamakla birlikte şunu ifade etmek gerekir. Elinde kapitalizmin ürettiği çok sayıda ve çeşitli ürünleri ya da hizmetleri satın alabilecek kadar parası olmayan birey, tüketim toplumunun entegre olmuş bir bireyi olma özelliğini gösteremez.

Tüketim toplumu özelliklerini taşıdığı iddia edilen toplumlar, mesela bazı Batı Avrupa ülkeleri ve ABD gibi, ileri kapitalist ülkelerdir ayrıca bunlar, “gelir, dağılımında adalete yaklaşmakta ve böylece kitlelerin tüketim olanaklarını çoğaltmaktadır” (Talaş, 1980: 165). Gelişmiş kapitalist ülkelerde gelir dağılımının adaletle gerçekleşip gerçekleşmediği başka bir tartışma konusudur ancak yine görece olarak milli gelirin ve kişi başına düşen gelirin diğer ülkelerden yüksek olduğu, bunun da tüketime etkisinin olduğu

kabul edilebilir. Asıl mesele milli geliri az ve gelir dağılımı adaletsizliğinin yüksek olduğu toplumlarda tüketim kültürünün veya tüketim kalıplarının gelişmiş ülkelerinkine benzemesidir.

5. BÖLÜM

ÜRETİMDE RASYONALLEŞME

Sanayi kapitalizminde üretim kapasitesini artırmak ve üretimde verimliliği sağlamak böylece daha fazla kâr elde etmek için teknolojinin, çalışma biçiminin ve iş örgütlenmesinin değişime uğradığı görülür. Üretimde yeni teknolojiler sayesinde sağlanan otomasyon, çalışma biçimleri ve iş örgütlenmelerinin yenilenmesi hepsi birlikte üretimin rasyonelleşmesi olarak ifade edilir. Sanayileşme döneminde hem ekonomik üretim amacıyla kurulan hem de toplumsal ilişkileri yeniden düzenleyen örgütler rasyonel örgütler olarak kabul edilir. Bu dönem modernlik kavramıyla bir tutulur ve “modern uygarlık, çoğunlukla toplumsal grupların en etkin ve verimli olarak kabul edilen örgütlere dayandırılır” (Etzioni, 1969: 1). Rasyonel davranış veya rasyonel örgütlenme elbette sanayi kapitalizminin bir ürünü değildir. Akıl, insanın üstün bir vasfı olarak her zaman kullanılmıştır. Burada modernlik kavramı içinde davranışlar ve toplumsal örgütlenmeler üzerinde aklın hâkim olmasından kastedilen, davranışları yöneten ve örgütlenmeyi sağlayan belirleyicilerin din, inanç veya metafizik kaynaklar olmaması veya bunların işe daha az karışmasıdır.

Her toplumda temel maddi ihtiyaçları karşılamak ve üretilenlerin değiş tokuşunu sağlamak için ekonomi kurumu oluşur. Ekonomi kurumu içinde bireylerin ve alt kurumların ekonomik faaliyetleri gerçekleşir. Bireysel ya da toplumsal ekonomik eylem, ihtiyaçları karşılamak yanında daha rahat, konforlu ve güvenli yaşamayı sağlama eğilimiyle ve kâr amacı güdülerek yapılabilir. Kâr elde etmek ekonomik faaliyetler için önemli bir güdüleyici faktör olarak düşünülebilir. Herhangi bir ekonomik faaliyet sonunda elde edilen kazançtan, aynı faaliyet için sarf edilen sermaye, emek, çaba ve enerji, harcananlar veya giderler çıkarılınca arta kalan miktar kâr olarak kabul edilir. Kapitalizmde de her ekonomik eylemden kâr beklemek olağandır. Kapitalist ekonomide kârın anlamı, temel ihtiyaçların yeteri kadar karşılanmasından veya üretimin ihtiyacı karşılayacak kadar yapılmasından ziyade, değişim değeri olan ve satmak için üretilen malın, üretim için harcanılan enerji ve sermayeden daha fazla kazanç getirmesi ve ortaya çıkan kazancın ya da kârın yeniden üretime dönüştürülmesidir. Üretilen malın kâr sağlayabilmesi yani daha az enerji ve sermaye harcanarak, daha fazla üretim yapılabilmesi için verimin artırılması, üretimde verimin artması için de ekonomik eylemin rasyonelleştirilmesi gerekir. Kapitalist ekonomik anlayışta kârın en yüksek seviyeye çıkarılması önemli amaçlardan birisidir. Elbette bu amacı gerçekleştirmek isteyenlerin başında sermaye sahipleri gelir. Sermaye sahiplerinin sanayi üretiminden kâr elde edebilmeleri ekonomide bazı şartların yerine getirilmesine bağlıdır. Bu şartların başında girişim alanlarının açık olması gelir. Yani girişim veya yatırım serbestliğine yasalar veya sosyal normlar açısından engel bulunmaması gerekir. Sermaye sahiplerinin kâr amaçlı ekonomik eylemde bulunabilmeleri yönünde sosyal ve hukuki engel bulunmaması kapitalist toplumların önemli özelliklerinden birisidir. Bireysel-özel mülkiyet, kâr

olgusu ve girişim serbestliği birbirine bağlı, bir arada bulunması gereken önemli kapitalist özelliklerdir.

Sermaye sahiplerinin kâr elde edebilmek için serbestçe üretim yapabilmeleri kapitalist ekonomik sistem için önemlidir. Önemli olan başka bir şey daha vardır o da ürettiklerini serbestçe satabilecekleri bir pazar. Üretilenlerin yani serbest girişimciler tarafından arz edilenlerin, tüketicilerin her türlü talepleriyle buluştukları yer pazardır. Arz ve talep dengesi ile oluşan bu pazara serbest piyasa ya da serbest pazar denir. Pazar ekonomisinin bu şekli kâr amaçlı satışlar arasındaki rekabetle oluşur. Bir pazarda kâr elde edebilmenin yolu nitelikli ve ucuz mal pazarlayabilmektir. Ürünün etkin, nitelikli ve ucuz olabilmesi ise üretim sürecinde meydana gelen değişikliklerle sağlanabilir. Bunun için üretimin verimliliği gerekir. Yani en az maliyet ve en yüksek kâr, üretim verimliliğini ifade eder. Girişim serbestliği verimlilik ve etkinlik sağlamanın yolunu açar, buna göre “kapitalist sistemin girişim özgürlüğü sayesinde mevcut üretim olanakları ve etkenleri tam olarak kullanılmaya çalışılır” (Talaş, 1980: 84). Serbest pazarda kâr amaçlı olarak nitelikli ve ucuz mal pazarlayabilmek için gerekli üretim olanaklarının ya da etkenlerinin tam olarak kullanılmasıyla kastedilen, üretim sürecinin rasyonelleştirilmesidir. Rasyonellik, hedefe ulaşmak için eldeki imkânların en uygun şekilde kullanılmasıdır, “araçların amaçlara sürekli olarak uygulanması ve ihtimallerin zekice hesaplanması rasyonelliktir” (Braudel, 1991: 177). Üretimin rasyonelleşmesi, üretim hedefine uygun olarak emeğin ve teknolojinin doğru ve verimli, yani en etkin şekilde kullanılması demektir. Buna göre “iktisadi rasyonellik, faydayı en çoklaştırmak, kârı azamileştirmek” (Erkal, 1999: 68). İktisadi eylemin rasyonelleştirilmesi, özellikle kapitalist üretimin her aşamasında geleneksel üretim biçimlerinden farklılaşma olarak kabul edilir. Sanayi toplumlarının oluşum

sürecinde geleneksel davranıştan, geleneksel düşünce ve inançtan kopma bütün sosyal hayat alanlarında görülür. Belki de en çok ekonomik davranışlarda görülür. Üretim biçimindeki bu eylem farklılaşması, biraz modernist bir tavırla şu şekilde ifade edilebilir, “Âdet ve alışkanlıklar sonucu düşünmeden yapılmış bir eylem olan geleneksel eylem ile anlık duygulanımla başlayan ve sonuçları düşünülmeden yapılmış bir eylem olan duygusal eylemden farklı olarak rasyonel eylem, yaratılacak amacın açıkça dile getirildiği ve faillerin düşünceleriyle çabalarını bu amaca ulaşmak için en etkili ve ekonomik olabilecek araçları seçme işinde yoğunlaştırdığı bir eylemdir” (Bauman, 1998: 92). Eylem ancak eldeki görev en verimli ve en az maliyetle yerine getirildiği müddetçe, rasyoneldir (Bauman, 1998: 146). Bu rasyonellik anlayışıyla sanayi kapitalizmi emek, enerji ve kaynakların en etkin kullanıldığı üretim aşaması olmuştur, “sanayileşme, bugün bilindiği gibi, emekten tasarruf ettirici makineler üzerinde ve tabii kaynaklar sahasında büyük bir güç temerküzünü (*toplanma*) gerektirmektedir” (Nef, 1970: 172). Toplanan bu güç rasyonel ekonomik eylemlerle kâra dönüştürülebilir. Üretimin rasyonelleştirilmesi için yalnızca makinelerin ve doğal kaynakların verimli kullanılması yeterli değildir. Ayrıca bu üretim faktörlerinin verimli kullanımında yönetim organizasyonu önemlidir. Bütün üretim kaynakları rasyonellik ölçüsüne göre bir araya getirilmelidir. Üretimin verimliliğinin artırılmasının sanayileşme ve makineleşmenin gelişimiyle daha önemli hale geldiği söylenmişti. Sanayileşme ve makineleşme bilimin gelişmesiyle eklenerek üretimin yeni biçimini ortaya çıkarır, “Sanayi devrimi beşeri güç ve ustalığın makinelerle, canlı güç kaynaklarının buhar makinesi gibi cansız güç kaynaklarıyla, geleneksek olarak kullanılan ham maddenin yeni ve daha bereketli olanlarıyla yer değiştirmesi ve çalışma örgütünün fabrika sistemine dönüşmesi gibi yeni-

likleri getirmiştir” (Taylor, 1997: 10). Yenilikler bağlamında üretim ve emeğin örgütlenme biçimlerinde değişiklikler meydana gelir ki bu değişikliklerin anahtarı bilimselliktir. Bilimsel yönetimin kendine has ilkeleri Frederick W. Taylor'un bilimsel yönetimin ilkeleri eserinde belirlenmiştir. Taylor'a göre bilimsel yönetimin 4 temel ilkesi şöyledir, “1-Yönetimin yapılacak işin her bölümü için bir bilim geliştirmesi. 2-Yönetimin tüm işçileri bilimsel olarak seçip, eğitip, geliştirmesi, 3-Yönetimin tüm işçileri bilimsel metotlara uygun çalışmasını sağlaması, 4-Yönetimin sorumluluğu işçiler ve yöneticiler arasında dengeli olarak paylaşırması” (Taylor, 1997: 12). Üretimde bilimsel yöntemlerin kullanılmasının başlıca amacı kârı artırmak ve verimlilikte artış sağlamaktır. Kârı ve verimliliği artırma düşüncesinin temeli de “maksimum refaha ancak maksimum verimlilikle ulaşılır” (1999: 23) anlayışında yatmaktadır.

Kapitalist üretim biçiminde, rasyonel ekonomik eylemi geleneksel ekonomik eylemden ayırma eğilimi açıktır ve bu ayrım kapitalizmin başlangıcı ile bir tutulur. Ancak rasyonel eylemi kapitalizm öncesine dayandırmak da mümkündür. Örneğin Braudel (1991: 177) “rasyonaliteyi kapitalizmin karakteri olarak göstermek doğru değildir” düşüncesindedir. Çünkü aslında her ekonomik eylemde kaynakların verimli kullanılmasını ve bu yolla kârın artırılmasını hedeflenmiş olabilir, bu yüzden rasyonelliği yalnızca kapitalist ekonomik sistemin özelliği olarak varsaymak doğru değildir. Sanayileşmenin kültürel temelleri üzerine John U. Nef (1970) tarafından yazılan kitap kapitalizmin bu özelliği hakkında açıklayıcı olabilir. Buna göre rasyonelleşme, zihindeki ve teknikteki gelişmelerle paralellik arz eder, “kemmi dakiklık” gibi modern ilmin getirdiği yenilik ile teknik icatlar ve bunların ekonomiye etkileri yeni bir anlayışın gelişmesine uzun yıllar etkide bulunmuşlardır. Öyleyse bu etkilerin başlangıcı XVI-XVII yy' lara dayandırılır.

Sanayi kapitalizmi rasyonel ekonomik örgütlenmeyle üretimi artırmayı ve daha fazla kâr elde etmeyi başarmıştır. Teknolojideki gelişmeler, ihtiyaçların farklılaşması ve diğer sebepler, üretimde rasyonellik ve kâr ilkelerine bağlı kalınarak, üretim organizasyonlarını dönüştürmüştür. Teknolojik gelişmeler özellikle bilgisayar teknolojisindeki gelişmeler ve bu gelişmelerin meta üretiminde yoğun olarak kullanılması üretimi esnekleştirmiştir. Artık Fordizmin getirdiği kitle üretimi yerine tercihle ve özel ihtiyaçlara göre üretim yapılabilmektedir. Bunun altında yatan sebep, yine kârın maksimize edilmesidir, “gerek teknolojik gerekse ekonomik nedenlerle üretim sürecinin mantığı daima sonuçların maksimize edilmesine mütemayildir. Amaç az masrafla çok ürün elde etmektir. Daha büyük ve daha iyi, daha kuvvetli ve daha hızlı olmak görüşü baskındır” (Berger, 1995: 48). Üretimin esnek şekli postfordist üretim şekli olarak adlandırılır. Post Fordizm sanayi sonrası toplum tartışmalarının ve kuramlarının (Frankel, 1991; Kumar, 2004) başlangıcıdır. Bu tartışmalar hem ekonomik üretimin yeniden örgütlenmesini hem de toplumsal yeniden örgütlenmeyi içerir.

RASYONEL ÖRGÜTLER VE KÜRESELLEŞME

Üretimin rasyonelleştirilme eğilimi bazı kuramcılar tarafından özellikle Marxist kuramın devamcıları tarafından çokça üzerinde durulmuş bir konudur. Bilim ve teknolojiyle ağırlığı artan rasyonelleşme olgusunun, toplumsal ve ideolojik boyutu Habermas tarafından ele alınırken, bilim ve teknolojinin kendilerinden kaynaklanan rasyonelliği ile bunun toplumsal şekillenişe etkisi gösterilmeye çalışılır. Bilim ve teknolojinin rasyonellik ekseninde kendi değer dünyasını yaratarak yayılması tartışılır. Bilim ve teknolojinin değer dünyası, üretimin alanından çıkıp, toplumun rasyonelleşti-

rilmesine bir sıçrama yapmıştır. Ona göre “toplumun artan rasyonelleştirilmesi bilimsel ve teknik ilerlemenin kurumsallaşmasıyla bağlantılıdır. Tekniğin ve bilimin toplumun kurumsal alanlarına sızdıkları ve böylelikle kurumların kendilerini dönüştürdükleri ölçüde, eski meşrulaştırmalar tasfiye edilirler. Eylem yönlendirici evren imgelerinin, kültürel geleceğin tamamının sekülerize edilmesi ve büyüden arındırılması toplumsal eylemin artan rasyonelliğinin diğer yüzüdür” (Habermas, 1997: 33). Bu, rasyonelitenin toplumsal boyutuna bakışın bir yönüdür. Buna karşı tezler bulunsa da teknoloji-toplum ilişkisinin incelendiği etkili tezlerden birisidir. Habermas’a göre, “rasyonellik salt bağlantılarla mümkün olan teknik uygulamaya uzanır ve bu yüzden doğaya veya topluma hükmetmeyi içeren bir eylem tipini gerektir” (Habermas, 1997: 34). Habermas’ın görüşünün şu şekilde yorumlanması belki de bilim ve teknolojinin küresel etkisini gösterir; bilim ve teknolojinin bu hızla yayılması, sadece ekonomik değil, toplumsal üretimin her alanını ve biçimini kuşatması, ayrıca yeryüzündeki bütün toplumların yüz çeviremeyeceği şekilde meşruiyet taşıması bilim ve teknolojinin “doğru yolundan” şaşmama düşüncesini gerekli kılar. Bilim ve teknolojinin doğruları, yeryüzünde kültür alışverişi içinde olan bütün toplumların aynı doğru yolda ilerlemelerini sağladıkça, küresel eylem veya küresel akıl yani aslında bilim ve teknolojiden doğan rasyonel davranış kültürler arasındaki farkları azaltarak küreselleşme olgusunu sağlamlaştırır.

Bu yorum, bütün toplumlar arası ilişkileri bilim ve teknolojinin dolayısıyla ekonominin belirlediği şekline bir anlamaya sebep olabilir. Ekonomik ve teknolojik belirlemecilik karşı tezini üretir. Karşı tezler rasyonelleşmenin kapitalizmin bir sonucu olmadığı düşüncesini kuvvetlendirir. Rasyonelitenin yalnızca ekonomik üretim sürecinin bir sonucu olmayıp, var olan başka kültürel de-

ğerlerin canlanması veya önem kazanması sonucunda ortaya çıktığı iddia edilebilir. Rasyonel toplumsal örgütlenmelere işaret edenlerden birisi Max Weber'dir. Weber toplumsal örgütlenmenin, üretim araçlarının rasyonel dönüşümüne bağlı olduğunu iddia etmese de, genel olarak toplumsal kurumların yapısının ve işleyişinin rasyonelleşme eğilimi içinde olduğundan bahsederek bürokrasiyi rasyonel toplumsal dönüşüme örnek olarak gösterir. Weber'in bürokrasi aracılığıyla gösterdiği rasyonellik bütün kurumları içerir fakat bütün kurumların rasyonelleşmesi ekonomik rasyonelleşmeden kaynaklanmaz. Mevcut geleneksel toplumsal yapılarının değişmesi örgütlerin rasyonel işlemesiyle gerçekleşir, örneğin "bürokrasinin gelişmesi, rasyonel olmayan egemenlik yapılarını yıkmıştır" (Weber, 1998: 325) Rasyonel olmayan egemenlik yapılarının yıkılması ifadesi, Marksizmin ekonomik rasyonelliğin sonuçlarına dair görüşüne yakın bir ifade sayılabilir. Fakat aradaki önemli fark, çıkış noktasının Weber'de ekonomi olmamasıdır, kaldı ki ekonomik kurumlar ya da ekonomik örgütlenmeler genel rasyonelleşme eğiliminden etkilenen kurumlardır. Yani ekonomi bütün toplumsal değişmeyi doğuran değil, diğerleri gibi rasyonelleşmeden etkilenen bir kurum durumundadır. Weber'e göre kapitalizmin dayandığı temel şey, bilim ve bürokrasinin etkisidir.. Bilimin, çağcıl teknolojinin ve bürokrasinin gelişimi hep birlikte, Weber tarafından rasyonelleşme, ekonomik yaşamla toplum yaşamının etkinlik ilkelere ve teknik bilgiye dayanarak örgütlenmesi diye adlandırılmaktadır (Giddens, 2000: 11). Ekonomik ve toplumsal örgütlenmenin rasyonelleşmesine paralel olarak, sanayi dönemiyle başlayan üretim artışı ve verimlilik anlayışı bilimsel gelişmeyle birlikte mekanik dünya tasavvurunu ortaya çıkarır. Mumford'a göre, "mekanik güç arttıkça ve bilimsel teorinin kendisi, daha ileri deneysel ispatlar daha yeterli hale geldikçe, yeni metot hâkimiyet alanını genişletti ve

verimliliğe ilişkin her yeni göstergeyle, temellendiği sallantılı teorik şemayı sağlamlaştırdı” (Mumford, 1996: 113). Yani bilim, teknoloji ve yeni üretim yöntemlerinin sonucu olarak, kapitalist üretim etkin ve verimli şekilde arttıkça, kapitalist toplumlarda insanların zihinleri yaşadığımız dünyayı mekanik kurallara göre işleyen bir dünya olarak algılamaya başladı. Sonuç olarak Habermas’ın deyişiyle teknik ve bilimin meşrulaştırdığı sekülerize edilmiş eylem yönlendirici evren imgesi ve Weber’in rasyonelleştirme ölçütleri modern toplumsal yapıların kuruluşuyla ilgili görüşlerdir ve toplumsal ilerlemenin ilkeleri olarak benimsenirler. Bu sebeple, bugünkü ekonomik veya toplumsal örgütlerin yapıları bilimsel yönetim ilkelerince ve rasyonellik ölçütlerince kurulmaya çalışılır. Herhangi bir örgüt, ekonomik örgütlerde olduğu gibi bilimsel metotlara uygun olarak yapılandırılır. Rasyonellik ilkelerine uygun bu örgütler bilimin rasyonel meşrulaştırma ölçütleri çerçevesinde geliştirilir ve işlevsel hale getirilir.

Şimdiye kadar bahsedilen rasyonel ve bilimsel yöntemlerle ekonomik üretimin artırılması, Avrupa’da ve Kuzey Amerika’da ulusal ekonomilerin büyümesini sağlamıştır. Ulusal ekonomilerin büyümesi sınırlarının dışına taşıyacak kadar fazla olmuştur. Kapitalist üretim bundan sonra ulus ötesi hale gelmiş böylece küresel ekonomiden bahsedilmeye başlanmıştır. Çok uluslu şirketler, uluslararası işçi çalıştırma, başka ülkelere teknoloji transferi, yönetici transferi gibi görünümeler küresel ekonomi başlığı altında söz edilir olmuştur. Küreselleşmenin son yüzyıldaki görüntüsü rasyonel ilkelere bağlı olarak kurulmuş ve işletilen çok uluslu şirketlerin ülkelerin ekonomisinde önemli rolü olduğu şeklindedir. Çünkü “modern çok uluslu şirketlerin en açık belirtisi, endüstri devrimiyle birlikte uluslararası imalatın gelişmesidir” (Hirst- Thompson, 2000: 45). Bu şirketler kâr amacıyla, bilimsel ve teknik gelişmeler

sağlayacak projeler yani araştırma-geliştirme (AR-GE) projeleri yürütmektedir. Ayrıca yönetim yapısıyla (organizasyon yapısıyla) rasyonel örgütlenmeler olarak uluslararası faaliyet içindedirler.

Rasyonel yapıya sahip uluslararası örgütlerin bazı çalışma prensipleri vardır. Ekonomik hedefe uygun davranış belirlenmesi ve rasyonel ekonomik eylemin başarılı olabilmesi için küresel ekonomi içinde bazı şartların, daha doğrusu eylem tarzlarının, yerine getirilmesi gerektiği kabul edilir. Bunlardan bazıları şu şekilde aktarılabilir;

Girişimcilik; potansiyel fırsatların sürekli yeniden şekillendiği küresel ortamda, kâr ve pazar olanaklarını, risk ve belirsizliği, dış koşulları izleyip minimize ederek, yenilik ile ar-ge ekseninde kendini geliştirmek,

Stratejik işbirliği; Rekabetin kurallarının küreselleşmeye paralel yeniden şekillenmesi ülke ve firmaları işbirliğine zorlar. Ekonomik bütünleşme ve ittifaklar kaçınılmazdır,

Verimlilik; küresel ortamda var olabilmenin bir koşulu verimliliktir. Uluslar ve firmalar üretim ve tüketimi verimlilik anlayışıyla yeniden tanımlar,

Bilişim teknolojisi; Pazar fırsatlarını dönüştüren bilişim teknolojisi bilgi ve bilgiye ulaşma yöntemlerinin önemini artırır,

Kalite; Küresel rekabetin gereklerinden birisi olarak kalite, hayatın her alanını kuşatarak isteklerin gelişmesine paralel bu isteklerin karşılanma niteliğinin de iyileşmesine neden olur (Dulupçu, 2001: 25-26).

Yukarıdaki ölçütleri yerine getirmek üzere şirketleşme, şirketleşme üzerine kurulu ticaret ilişkisi ve markalaşma küresel ticaretin ana unsuru haline gelmiştir. Rasyonellik ölçülerine göre kurulan ve

işletilen uluslararası markalar küreselleşmenin simgesi sayılır. Örneğin Coca-Cola, Mc Donalds, Adidas, Ford gibi birçok ünlü marka dünyanın her köşesine ulaşmalarıyla ve gerektiğinde üretimlerini ulaştıkları ülkelerde gerçekleştirmeleriyle küreselleşmeye örnek teşkil etmişlerdir. LaFeber bu örnekler ekseninde ele aldığı küresel üretim yapılarını şöyle açıklar, “20. yy sonlarındaki firmalar dizayn, teknik bilgi, yönetim teknikleri ve örgütsel yenilikleri satmaktaydılar. Başarının anahtarı mal değil bilgi olmuştur, çabucak formülleştirilen ve aktarılan mühendislik ve pazarlama bilgisi, hızla değişen ileri teknoloji” (LaFeber, 2001: 43) küreselleşmenin de anahtarı olmuştur. Bunlar gibi birçok ticari kuruluş bilim ve teknolojideki yenilikler sayesinde sağlanan otomasyonla, yönetimin bilimsel ilkeleriyle kısacası üretimde rasyonelleşmeyle küresel markalar haline gelmişlerdir. Küresel pazarda faaliyet göstermek isteyen her ticari kuruluşun rasyonellik ilkesini gözeterak üretim yapması gerektiği açıktır.

6. BÖLÜM

LIBERALLEŞME

Özel mülkiyet konusunda geçtiği gibi kapitalist ekonominin gelişebilme imkânı mal edinme ve ticaret yapma serbestliğinin tanınmasına bağlıdır. Kapitalizmin ortaya çıkışı açısından, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki siyasal ve ekonomik gelişmeler önemli olmuştur. Bu toplumlardaki siyasi yapıların yani devletlerin serbestlik konusundaki tavrı, mal edinmeyi ve ticaret yapmayı kendi rızasıyla onaylamak olmuştur. Elbette ekonomik faaliyetlerdeki serbestlikten yana gelişen tavrın yanında çıkarların korunması açısından bazı sınırlamalarla karşılaşılabilir. Bu toplumlarda siyasal yapılar mal üretimi ve ticaretini sadece serbest bırakmamış aynı zamanda yasal güvence altına alarak kapitalizmin gelişimi için önemli bir ihtiyacı yerine getirmiştir. Tabii ki ekonomi alanındaki bu serbestlik anlayışını yalnızca kapitalizmi hayata geçirmiş toplumlarda aramak ya da bu tür bir serbestliğin her zaman kapitalizme neden olduğunu savunmak doğru bir düşünce değildir. Çünkü ekonomik serbestlik kendi başına, tam anlamıyla kapitalizm demek değildir. Diğer sebeplerle (işgücü, rasyonalizasyon, özel sermaye, değişim değeri), etkileşimli olarak bir bütün oluşturduğunda kapitalizmden söz edebilmek mümkün olur.

Kapitalizmin ortaya çıkışının ve devamının göstergeleri olarak sayabileceğimiz bu unsurlar belki de bir liberalleşme ortamı bulunduğu ve bir araya geldiğinde kapitalizm gerçekleşme imkânı bulabilir. Öyleyse bu liberalleşme ortamı nasıl ortaya çıkar? Kapitalist üretimin unsurları bir araya geldiğinde liberalleşmeyi mi zorlar yoksa liberal anlayış bir toplumda var olduğu için mi kapitalist unsurlar bir araya gelir? Bunun cevabını vermek zordur. Yine de bazı yaklaşımlar bu soruları cevaplama eğilimi taşırlar. Örneğin, Max Weber'in Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu tezi sorunun bir tarafını cevaplar. Weber'e göre (1985) Protestanlık, kapitalizmin ortaya çıkışında etkisi olan önemli sosyal (aslında dini) sebeplerden birisidir. Protestanlığın kapitalizmin gelişimine katkısı, onun dünyaya, eşyaya ve değer sistemine getirdiği anlamların neticesi olarak düşünülür. Buna göre protestan, dünyevi ve ekonomik eylemlerinde dinin serbest bıraktığı, hoş gördüğü hatta emir buyurduğu işleri gerçekleştirir. Örnek olarak servet ve meslek edinme serbestliği söz konusudur. Bu serbestlik sonucunda kapitalizmin bütün unsurlarının yaşanabileceği alan açılır. Ekonomik faaliyetlerin serbestliğinin sonucu olarak sermaye birikimi ve işgücü hareketliliği artar. Bazı yorumculara göre, Weber için Protestanlık olmazsa, kapitalizm var olmaz demek değildir, Protestanlık sadece bir yol açıcıdır. Bazılarının Weber yorumu ise onun iddiasının, kapitalizm ancak Protestanlığın etkisiyle ortaya çıkabilir şeklinde olduğudur. Yorumlarını bir kenara bırakırsak Weber, Protestanlık mezhebinin özellikle Kalvenist kolunun insanları çok çalışmaya ve çok üretmeye teşvik ettiğini, bunun ekonomik faaliyetleri serbest hale getirdiğini, böylece Avrupa'da kapitalizmin ortaya çıktığını ve geliştiğini savunur.

Avrupa'da kapitalizm gelişirken yeryüzünde birçok toplum kendi ihtiyaçları açısından ekonomik faaliyetlerini sürdürür. Her

toplum kendi ekonomik sistemini belirlerken uygulamak istediği kuralları kendisi koyar. Bundan dolayı farklı ekonomik sistemler olarak kabul edilen ekonomik uygulamalar görülür. Bunlardan en yaygın olanları genellikle üç kategoride toplanabilir; liberal ekonomik sistem, karma ekonomik sistem ve sosyalist (kapalı) ekonomik sistem gibi. Bunların içinde ekonomik yapıya siyasi güçler tarafından en az müdahalenin yapıldığı ekonomik sistem liberal ekonomik sistemdir. Kapitalizm liberal ekonomik sistemi ister, bu ekonomik sistem içinde gelişebilir. Ayrıca kapitalizm rahatlıkla hareket edebileceği uluslararası pazarın peşindedir. Başka bir deyişle, içinde geliştiği toplumlar dışındaki toplumlarda da serbestçe hareket etmek ister.

Kapitalizmin gelişme süreci dikkate alındığında ticaret kapitalizminin (merkantalizm) başladığı dönemlerden beri, dışa açılmanın ne kadar önemli olduğu görülür. Dışa açılma, bugün kapitalist toplumlar adını alan toplumlarda siyasi iradenin ve geleneksel değerlerin serbest ticaret yapma lehindeki tavırlarıyla gerçekleştirilmiştir. Örnek teşkil etmesi açısından kapitalist ekonominin öncülerinden İngiltere’de bu tavrın ağırlığından söz edilebilir. Deane’e göre “1760 ile 1850 arasında ekonomik faaliyetler üzerindeki pek çoğu ortaçağa kadar giden bir yığın idari kuralların ve sınırlamaların kanun kitaplarından çıkarıldığı görülür” (Deane, 1988: 194). Ondan önce “Merkantilistler, ülke sınırları içindeki ticarete engel olan kısıtlamaları kaldırmışlar, sanayiye teşvik etmişlerdir” (Talaş, 1980: 24). Tarih boyunca ekonomik faaliyetler serbestlik üzerine temellenmiştir. Üretici üretmek istediğinde yani üretim faaliyetinde ve ticaret yapmada serbest bırakılmıştır. Çünkü hangi çağda ve toplumda yaşanırsa yaşansın, toplum varlığını sürdürmesi için üretime ihtiyaç duyar. Sosyalist siyasal yönetimler dışında dış ekonomik faaliyetlere müdahale genellikle azdır. Bu tür rejimlerde ve

karma ekonomik rejimlerde, üretim, ticaret ve ithalat üzerinde müdahaleler olabilir. Gelişme ve zenginleşme isteği duymalarına karşılık her ekonomik yapı mutlaka liberal olmamaktadır yani gelişim ve zenginleşme için ekonominin politik uygulaması çeşitlenebilmektedir. Başka bir ifadeyle ekonomik faaliyetlerin serbest bırakılması derecelendirilebilir. Bir milli ekonominin geliştirilmesi için farklı yöntemler kullanılabilir, bunlar: “içe dönük kalkınma stratejileri (ithalat ikamesi, ihtiyaç maddelerinin yerli hammadde, araç ve müteşebbislerle yapılması), dışa dönük strateji (ihracat ikamesi, ihracat, serbest bırakma) ve karma strateji” (Çarıkçı, 1998: 32-35; Parasız, 1995: 450-452) olarak görülebilir. Bu stratejiler geçiş dönemlerinin ekonomi uygulamaları olarak düşünülür. Geçiş döneminin seyri ise bazen liberal ekonomiye doğru olmaktadır.

Ekonomik faaliyetlerin serbestçe yürütülebilmesinde toplumun sahip olduğu inançların, değerlerin ya da kuralların etkili olduğu, Weber’in Protestanlık teziyle ileri sürülmüştü. Sadece dini, toplumsal inançların, değerlerin ya da kuralların ekonomik serbestlikte etkili olmadığını, bu fikrin düşünce hayatında da bir yerinin olduğunu görmek mümkündür. Fizyokratların dünya görüşleri buna örnek verilebilir. Hatta serbestlikten yana olan siyasi tavrın kökeni fizyokratlara dayandırılabilir. Fizyokratlar ekonomi üzerindeki görüşlerini XVIII yy. da ortaya koymuşlar ve ekonominin doğal düzeni olduğunu, buna devletin müdahil olmaması gerektiğini savunmuşlardır (Talaş, 1980: 26). Fizyokratların tabii hukuka dayanan ekonomi anlayışı, laissez faire, laissez passer (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler) şeklinde sloganlaşmıştır. Ünlü yazar Adam Smith'de bir ekonomi kuramı ortaya koyarken bu anlayışı temsil etmiştir. Liberal görüşün temsilcilerinden birisi olarak görülen, piyasanın özgün kuralları olduğu iddiasını ortaya atan Adam Smith'in “görünmez el” doktrini piyasa ekonomisini belirtmede ve

serbest ticareti hedeflemede kullandığı tezdi (Deane, 1988: 194). Bu doktrin sanayi kapitalizminin kuramsal dayanağı haline getirildi, “onun takipçileri devletin işinin her şeyi kendi başına bırakmak olduğu görüşüne dayanan laissez-faire felsefesini daha genişlettiler ve özel teşebbüsün sınırsız işlemesinin, ekonomik büyümenin en üst düzeyine çıkarılmasının en etkin yolu olduğu görüşünü savundular” (Deane, 1988: 194).

Liberalizmin kapitalist ekonominin önemli şartlarından biri olmasının sebebi diğer unsurları tamamlayıcı ve hatta onların önünü açıcı özelliğe sahip olmasıdır. Çünkü “liberalizmin hareket noktası ve temel kabulleri, öncelikle aklın öne çıkarılması ve bireyciliğin temel alınmasıdır” (Şaylan, 1994: 28). Kapitalizmin rasyonelleşme eğilimi ve bireysel girişim özelliği özgür bir alan sağlanması sayesinde gelişir. Ekonomik anlamdaki liberalleşmenin kapitalizmin ticari kapitalizm aşamasından sanayi kapitalizmi aşaması dâhil olmak üzere her evresinde ne kadar önemli bir politika olarak benimsendiği bilinmektedir. Kapitalist sistemin işlerliğinin en önemli dayanaklarından birisi olarak düşünülebilecek bu politik ekonomi dünya üzerinde geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Buna mukavemet eder gibi görünen bazı sosyalist ülkeler ve gelişmesini tamamlamamış, karma ekonomi politikası uygulayan ülkelerdir.

Kapitalist ekonominin herhangi bir yerde gelişme imkânı bulabilmesi için yönetimin üretim ve ticarete yaklaşımının serbestlikten yana olması gerektiği düşünülür ve “ekonomik liberalizmin uzun vadede ayakta kalması ve etkili olabilmesi, siyasette kalıcı liberalizm ile mümkün olabilir” (Dulupçu, 2001: 38). Liberal görüşün yaygınlaşması ve siyasal alanda temsiliyle ulusların yönetiminin liberal ekonomik sistemi politika halinde benimsemeleri neredeyse, dünya üzerindeki ülkeleri iki kategoriye ayırmıştır. Liberal

ekonomi yönetimine sahip ülkeler ve diğerleri şeklinde. Yukarıda ifade edildiği gibi diğerleri içinde en belirgin olanı ve belki de liberal ekonomiye tek rakip görüleni, müdahaleci sosyalist yönetimlerdir. Bunun dışındakiler ise karma ekonomi politikası uygulayanlardır ki, bazı durumlarda ekonomiye müdahale etmeyi bazı durumlarda ise serbest bırakmayı uygun görürler. Bazı tezlere göre, ekonomik ve sosyal sistemlerinden dolayı birbirinden belirgin şekilde farklılaşan ülkeler dünyayı iki kutba ayırmıştır. Liberal ekonomik sistemi benimsemiş devletler ve sosyalizmle yönetilen anti-liberal devletler bu kutuplaşmanın taraflarıdır. Wallerstein dünyanın bu şekilde kutuplaşmasını gerçekte sanayileşmiş ülkelerin hegemonyası olarak kabul eder. Ona göre başı çeken ve aslında her şeyi idare eden ABD'dir, "ABD tek kutuplu dünya sistemindeki hegemonik güçtür. 1945'ten itibaren ekonomik verimlilikte sağladığı ezici üstünlüğe ve Batı Avrupa ve Japonya ile kurduğu ittifak sistemine dayanan gücü, 1907-73 civarında doruğa ulaştırdı" (Wallerstein, 1998: 19). ABD, gelişmiş Avrupa ülkeleri ve uzak doğunun temsilcisi Japonya, dünya üzerindeki kaynakların paylaşımının ve Pazar imkânlarının en önemli aktörlerinden sayılırlar ve bunların ortak yönü ekonomileriyle beraber devlet yönetimlerinin liberal ideolojiyle yürütölmeleridir. Kısacası zenginlikleriyle dünyaya hükmeden güçlerdir. Wallerstein'in ifadesiyle devletçi (müdahaleci) ekonomi yönetimini benimseyen SSCB ve onun periferisi olan ülkeler ABD ve diğerlerinin karşısında duran antitez değildirlar, "SSCB'nin ABD'nin bir alt emperyalist alanı olarak hareket ettiğı, üst düzeyde yapılaşmış, özenle dizginlenen, biçimsel ancak hakiki olmayan bir çatışma" (Wallerstein, 1998: 19) görüntüsü bunu gösterir. Dolayısıyla eğer temsilen ABD ve SSCB aynı tahakküm güçleriyse, bunlar dünyayı sömürenler, geri kalan gelişmemiş ülkeler ise sömürölenlerdir. Sömürge ilişkisinde ekonomik bakımdan güçlü

ülkeler, ekonomik faaliyetlerinde serbesttir, sömürülenler ise serbest değildir. Liberal ekonomik ve siyasal yapı içinde gelişen kapitalist ülkelerin ekonomik ve siyasal etkileri sömürülen veya sömürülmemeyen bütün toplumlarda görülür. Yani liberalizmin de küresel bir kavram olarak tartışılır hale gelir.

LIBERALİZMİN KÜRESELLEŞMEYE ETKİSİ

Her toplum kendi ihtiyaçları doğrultusunda kendi üretimini yaparak bu ihtiyaçları karşılama eğilimindedir. Toplumlar üretim için gerekli olan, sermaye, işgücü, kaynak veya teknolojiyi kendilerine has üretim organizasyonu ile bir araya getirir ve böylece kendi ekonomik faaliyetlerini yürütür. Ekonomik faaliyetlerin yürütülmesinde elbette ihtiyaçların karşılanması ilk sırayı alır. Ancak günümüz toplumlarında sadece ihtiyaçların karşılanması yeterli değildir. İhtiyaçtan fazlasının üretilerek ve üretilenlerin ticareti yapılarak artı değer veya kazanç elde etmek, kısacası zenginleşmek her toplumun ekonomik faaliyetlerine yön verir. Batı Avrupa devletleri ve Kuzey Amerika, elde ettikleri zenginliği korumak isterken, gelişme, kalkınma ve ilerleme hedefleri özellikle ekonomik açıdan geri kalmış toplumlar için daha önemli hale gelmiştir. Bu hedefleri gerçekleştirmek için gelişmiş ülkeler model alınma eğilimindedir. Model ülkelerin izlediği yol çoğu zaman geri kalmış ülkelerin kalkınması için uygun yol olarak düşünülür. O halde onların ekonomik ve bazen toplumsal yapıları taklit edilir. Gelişmiş ülkeleri olduğu gibi taklit etmek, bazen mevcut sosyal yapının kurumlarıyla çatışmaya sebep olmaktaysa da hedeften şaşmamak en akıllıca plan gibi görünür. Gelişmemiş ülkelerin gelişme konusundaki istekliliği, bu ülkeleri gelişmiş ülkeler açısından çekici hale getirir. Örneğin gelişmiş ülkelere sermaye akışı daha fazla

olur. Sermayenin küreselleşmesi işte budur. Sadece sermaye akışı değil, siyasal ve kültürel alışverişin de gelişmiş ülkelerin lehine olduğu söylenebilir. Ülkeler arasındaki ilişkileri ve bu ilişkiler sonucunda ortaya çıkan dünya düzenini göstermesi açısından dünyayı gelişmiş ülkeler ve geri kalmış ülkeler olarak sınıflandırmak sadece ideolojik bir sınıflandırma yapmak değildir. Ülkeler arasında dengesiz bir ilişki olduğu apaçık ortadadır.

Geri kalmış ya da gelişmekte olan ülkeler olarak tanımlanan ülkelerin geri kalmışlıktan kurtulmak için gelişmiş ülkeleri model aldıkları, ekonomik yapılarını taklit ettikleri görülür. Kapitalist ekonominin, şimdiye kadar özelliklerini analiz etmeye çalıştığımız, unsurları o toplumda yerleştirmeye çalışılır. Örneğin serbest girişime siyasal düzenlemelerle izin verilir, önü açılır; işçiler nitelikli hale getirilmeye çalışılır; kitle üretimi yapmayı sağlayan teknolojiler ithal edilir; üretim organizasyonu bilimsel ilkelere göre rasyonelleştirilmeye çalışılır. Bu çabaların bazen sosyal yapıyla çatışması şundandır; örneğin, toplumsal değerler ne pahasına olursa olsun kâr elde etmeyi desteklemez veya ihtiyaçtan fazla tüketmek toplumda israf kabul edilir. Böylece, kapitalist değerlerle, toplumların geleneksel değerleri çatışır. Ancak yine de gelişmenin yolu olarak kapitalist üretim biçimi kabul edilir. Geleneksel toplumsal değerlerle çatışabilen ama yine de gelişebilmek için kabul edilen siyasal ve ekonomik özelliklerden birisi liberalizmdir. Gelişmek için sanayileşmiş Batı ülkelerinin ekonomik, siyasi ve sosyal sistemlerinin kabul edilmesi gerektiği görüşü, bütün toplumların liberal topluma dönüşeceği tezlerini kuvvetlendirir. Bu tezin önde gelen savunucusu Francis Fukuyama (1999) tarihin sonu teziyle, seçtiği toplumların değişimini göstererek, bütün örneklerin liberalizme yöneldiğini iddia eder. Ona göre toplumsal değişimin seyri muhakkak liberalizmin kabul edilmesiyle sonlanır. Böylece bütün dünya liberal

yönetim sayesinde eşitlenir ve küresel evrensel birlik sağlanmış olur. Çünkü liberalizm, benliğin “kabul görme arzusunun” yani başkaları tarafından kabul edilme duygusunun gerçekleşebileceği tek ortamdır. Başka bir deyişle her türlü efendilik ve uşaklık ilişkisini sona erdiren liberalizmdir, ona göre “evrensel kabul görme, kabul görmeyen çeşitli köleci toplum türlerinde sahip olduğu ciddi bir kusuru giderir” (Fukuyama, 1999: 205). Liberalizm ülkelerin performanslarına göre, kabul görme sistemi getirerek ülkeler arasındaki çatışmayı engeller. Liberalizmle yönetilen devlet, kabul görmeyi yani aslında üstünlük mücadelesini, öbür yönetimlerden farklı olarak yani bu mücadelede bir tarafı başlangıçta avantajlı yaparak (soyluluk gibi) kabul etmez, tersine herkesin şartları eşittir (Fukuyama, 1999: 206).

Francis Fukuyama’nın liberalizm anlayışından şunlar çıkarılabilir; liberal devlette, birbiriyle yarışan kabul görme talepleri vardır. Bu talepleri karşılayacak tek ortak temel her bireyin insan olma kimliğidir. Liberalizm bu yüzden rasyoneldir. Liberal devlet zorunlu olarak evrenseldir, yani bütün yurttaşlara, belli bir ulusal, etnik ya da ırksal gruba dâhil oldukları için değil, insan oldukları için kabul görme sunar ve efendilerle uşaklar arasındaki ayrımın kaldırılması temelinde, sınıflar arası geçişi sağladığı ölçüde homojendir. Bu tezde eşit bir küreselleşmenin tek yolu liberalizm gibi görünmektedir. Çünkü farklılıklardan doğan eşitsizlikleri en aza indiren, benzerlikleri çoğaltan herkesi aynı kazan içinde kaynamaya yaklaştıran bir sistem gibi görünmektedir. Liberalizmin dünya üzerinde yaygınlaşması, bireysel özgürlükler ve hareketlilik önündeki engelleri kaldırarak toplumlar arasındaki teması artırmıştır. Yani liberal uygulamalar hem sermayeyi, hem işgücünü, hem de mal mübadelesini en yüksek oranda sağlayabilen bir sistem ortaya koymaktadır.

Liberal ekonomik ve toplumsal yaşamın yaygınlaşması küreselleşmeyi kuvvetlendirir. Çünkü birbirine benzer toplumların ekonomik, siyasal ve kültürel teması ve alışverişi artar. Başka bir deyişle liberal ekonomi uygulayan ülkelerin birbirleriyle iktisadi ilişkiler yürütebilmesi çok daha kolay olur, bunun aksine kapalı veya sosyalist bir ekonomi anlayışıyla yönetilen pazara başka üreticilerin girmesi zordur. Böyle bir küreselleşme tek bir dünya sistemi olarak algılanır,

Bu dünya sisteminin, siyasi-ideolojik plandaki savunuculuğunu bilim-teknoloji ve sanayi alanındaki üstünlükleri tartışmasız olan ülkeler üstlenmişlerdir. Bu ülkeler, serbest ticareti güvence altına alan tek bir hukuk sistemi ile dünyaya egemen olmaktadır. GATT (*Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması*), devletin hangi ekonomik alanlarına ne ölçüde ve hangi koşullarda destek sağlanabileceğinin kurallarını belirtmekte ve bu kurala uymayan devletlere uluslararası düzeyde uygulanacak yaptırımları da ortaya koymaktadır (Sarıtaş, 1998: 61).

GATT'ın devamı olan Dünya Ticaret Örgütü aynı görevi üstlenmiştir. Yani Dünya Ticaret Örgütü, Avrupa Birliği, Uluslararası Para Fonu gibi ve buna benzer birçok uluslararası örgüt, ülkelerin ekonomik ve sosyal bağlılığını sağlayan roller üstlenmektedir. Bu bağlılığın sağlanması için adı geçen uluslararası örgütler üye veya üyeliğe aday ülkelere ekonomik ve sosyal taleplerde bulunurlar. Liberalleşme bu taleplerden birisidir.

Bütün bunlara rağmen, hem gelişmiş ülkelerin hem de geri kalmış ülkelerin liberalleşme veya liberalizmi koruma çabaları bir yana, bu ekonomik ve siyasi yaklaşımın tavizsiz uygulandığını söylemek yanlış olur. Bunun göstergesi en liberal oldukları düşünülen ülkelerin bile ticaret kotaları ile mal mübadelesine getirdikle-

ri sınırlardır. Gelişmiş ülkeler de zaman zaman piyasaya müdahalede bulunabilmektedir.

SONUÇ

Sermaye hareketliliği küreselleşmenin varlığına en önemli delil olarak kabul edilir. Bireysel girişimcilerin serbest ekonomik ortamda ve küresel pazarda ticaret yapabilme yeteneği son yüzyıllarda oldukça artmıştır. Bu sayede ticaret, meta üretimi, dağıtım ve tüketimi uluslararası boyut kazanmıştır. Uluslararası ticaretin sağladığı büyük hareketlilik, sermayeyi ulus üstü ya da ulus ötesi olarak kavramlaştırmayı getirir. Bunun en önemli göstergesi şirketleşme yoluyla dünya pazarına açılmaktır. Günümüzde ulus ötesi şirketlerin dünya pazarına yön verdiği bilinmektedir. Sermayenin bu şekilde küresel ölçekte yayılması, üretim ve tüketim eğilimlerini belirlemesi zaman zaman ülkelerin tepki göstermesine neden olur. Bu nedenle devletler ekonomiye daha fazla müdahale etme eğilimine girebilirler. Daha fazla kamulaştırma, devletlerin ekonomiye müdahale etme yollarından birisidir. İktisadi kurumların bireysel mülkiyetten kamulaşmaya başka ifadeyle anonimleşmeye gittiği görülmektedir. Bu durum özellikle geri kalmış ülkelerde ekonomik kalkınma için yabancı sermayenin şart olduğu düşüncesine aykırı bir tavır ortaya çıkarır. Anonimleşme, ekonomik kalkınma veya milli ekonomi için üretim faktörlerinden birisi olan sermayenin yerli kaynaklar kullanılarak gerçekleştirilmesi yolunu açar. Ülke içinde var olan üretim kaynaklarının ve üretim organizasyonlarının birleştirilmesiyle yabancı sermayeye gerek kalmadan kalkınma hedefi gözetilir. Yerli sermaye ve kaynaklarla kalkınma eğilimi, sermaye hareketliliğinin sağladığı küreselleşme eğilimine alternatif bir kalkınma stratejisidir ve birçok ülkenin kalkınma planlarında yeri vardır.

İşgücü, bir ülkenin toplam nüfusu içindeki çalışabilir kişileri ifade eder. Yeni üretim biçimleri ve teknolojiler ile üretim kapasite-

sinin artması, toplam nüfus içinde daha fazla işgücü ihtiyacını ortaya çıkarır. Diğer tarafta üretim azlığı buna karşılık çalışabilir insan sayısının fazlalığı işgücünün atıl kalmasına neden olur. Ülkeler arasındaki üretim ve işgücü dengesizliği neticesinde çalışan nüfus arasında bir hareketlilik ortaya çıkar. İşgücü ihtiyacına sahip ülkelerle işgücü fazlası olan ülkeler arasındaki işgücü göçü küreselleşmenin başka bir boyutunu gösterir. Fakat gelişmekte olan ülkelerde işgücünün niteliğinde gerçekleşen artış ile ülkelerin sanayi, ticaret ve hizmet sektörlerindeki gelişmişliğine veya kalkınabilme kabiliyetlerine bağlı olarak gelişmiş ülkelere doğru gerçekleşen işgücü göçünde gerilemelerin olduğu görülebilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde, sanayileşme ve diğer sektörlerde sağlanan gelişmeler nedeniyle, vasıfsız işgücü, nitelikli işgücü ve yeni üretim biçimleri ile ortaya çıkan esnek uzman ve yöneticilerin milli ekonomi içinde istihdam edilerek, küresel işgücü göçünün gerilemesi gerçekleşebilir.

Kapitalizmin gelişmesi ve küreselleşmesi ile ilgili önemli bir başka nokta, kültürel ve zihinsel değişimdir. Eşyanın, insanlar için önemi ve anlamının değişmesi kapitalizmin küreselleşmesinde etkili olur. Yani metanın değişim değerinin toplumların tüketim anlayışlarında meydana getirdiği dönüşümün küresel ekonomi için önemli bir nokta olduğu bir kere daha vurgulanmalıdır. Kitle üretimi ve eşyanın kullan-at anlayışı ile tüketilmesi tüketim toplumunu ortaya çıkarır. Buna karşılık, kullanım değerinin yerini tamamen değişim değerine bıraktığını söylemek acelecilik olur. Yine teknolojinin ve üretim organizasyonunun dönüşümü sayesinde kişilerin gerçek ihtiyaçlarına ve tercihlerine uygun olarak esnek üretim yapılabilmektedir. Bunun göstergesi özel kullanım amacıyla veya özel talepler doğrultusunda zevke, beğeniye dayalı tüketim maddelerinin üretilebilmesidir. Yani istek üzerine kişiye özel oto-

mobil üretilmesi, ayakkabı veya kıyafet üretilmesi gibi örnekler şimdilik üretimin genel karakteri haline gelmese de, üretim biçimlerinin değiştirilmesiyle yani esnek üretimle (post-fordizm) kullanım değerinin yeniden ikamesi belki de sağlanabilecektir. Üretimde bilgisayar teknolojisi kullanılarak, esnek üretim yapılabilmesi, kullanım değerini yeniden tartışılır hale getirmektedir. Bu durum kapitalist fordist üretim tarzının tüketim kültüründe meydana getirdiği benzerlik veya tek biçimlilik iddialarına karşı yaklaşımların geliştirilmesine yardımcı olur.

Kapitalizmin gelişmesi için üretim organizasyonlarının rasyonelleştirilmesi hem bir süreç hem de bir gereklilik olarak görülebilir. Sanayi üretimi başta olmak üzere her türlü üretiminin işin başından sonuna kadar bilimsel ilkelerle ve somut ölçümlerle planlanması ve yürütülmesi üretiminde verim sağlar. Rasyonel örgütlenme anlayışı aslında toplumsal örgütlenme ile bağlantılıdır. Sanayileşmiş toplumlarda sadece ekonomik örgütlerin değil aynı zamanda toplumun da baştan aşağı rasyonel ölçülere göre yeniden kurulduğu iddia edilir. Bu yeniden düzenleme anlayışı nereden kaynaklanır? Öncelikle bunun kaynakları Batı'daki aydınlanma dönemiyle ilişkilendirilebilir. Fizik kurallarına ve evrenin mekanik işleyişine benzer şekilde, toplum içindeki unsurlar arasında mekanik bir ilişki kurulmaya çalışılır. Toplamların veya insan ilişkilerinin bir makine gibi kurulmadığı bilinse de sanayi kapitalizminin ortaya çıkardığı toplum böyle tasvir edilir. Toplumun ve ekonominin rasyonellik ölçüsünde örgütlenmesinin sağladığı gelişme ve başarı her toplum için istenilen bir durumdur. Bu sebeple hem ekonomik örgütler hem de rasyonelleşme anlayışı küreselleşmektedir.

Kapitalizmin bütün bu özelliklerini ve unsurlarını bir araya getirecek bir ortam gereklidir. Bu ortamı da liberalizm sağlar. Serma-

yenin istediği gibi üretebilmesi, tüketicilerin istediğini tüketebilmesi ve hatta işçilerin serbestçe dolaşabilmesi, üretim ve tüketim önünde sosyal ya da hukuki engel olmaması ile sağlanabilir. Bu yüzden gelişmiş sanayi ülkelerinin üretim ve toplumsal konularda geliştirdiği liberal politikalar geri kalmış ülkelerin kalkınmaları için zaman zaman model teşkil edebilir. Bazı geri kalmış ülkeler gelişme yolu olarak bu modeli benimser. Bunun için önce yönetim sistemlerini değiştirme yoluna giderler. Böylece o ülkelerde liberal siyasal politikalar uygulanır. Ekonomik sistem bu politikalarla birlikte değişir. Birbirine benzer siyasal ve ekonomik politikalar uygulayan toplum sayısının artması birbirleriyle olan ticari ve sosyal ilişkilerin artmasına yol açar. Bu durum toplumlar arası temasın doğal olarak artmasını ifade ederken bir yandan kapitalist özelliklerin küreselleşmesini sağlar.

Toplumların üretim, tüketim ve geçim ihtiyacını karşılama yollarından birisi olan kapitalizmin varlığını devam ettirmesi bu özelliklerin birleşmesine ve sürdürülmesine bağlıdır. Görünen o ki, kapitalizm, kendi içindeki unsurların özellikleri ve bunlar arasındaki ilişkileri yenileyerek, kısaca kendisini yenileyerek, toplumların ihtiyaçlarını karşılayan bir ekonomik sistem olarak varlığını sürdürmektedir. Kapitalizm, ortaya çıkışından günümüze kadar birçok ekonomik ve toplumsal krizlerle karşılaşmıştır. Birçok iktisatçı ve sosyal bilimci kapitalizmin bu krizlerle nasıl baş ettiği üzerinde düşünmüştür. Bazıları kapitalizmin eninde sonunda bu krizlerden birinde yok olacağını düşünmektedir. Bazıları kapitalizmin kendi içindeki unsurlarının krize neden olacağını düşünür. Bazıları ise bu beklentileri reddeder. Örneğin kapitalizmin sonunu yine kapitalizmin unsurlarından birisi olan işçi sınıfının getireceği düşüncesi Marksist düşüncenin temel iddialarındandır. Kapitalist ekonomik sistemi benimsemeyen veya benimsemek istemeyen toplumların

birlikte hareket ederek kapitalizme alternatif üretim biçimleri veya ekonomik sistemler üretecekleri, böylece kapitalizmin son bulacağı düşüncesi de bunlardandır. Bu beklentiler ya da çabaların haklılık payı olabilir. Örneğin çeşitli dönemlerde işçi hareketleri kapitalist ekonomik sistemde zorlayıcı olmuş isteklerinin yerine getirilmesinde etkili olabilmıştır. Ancak işçilerin çalışma şartlarının iyileştirilmesi, ücretlerin iyileştirilmesi ve çeşitli sosyal politikalarla birçok sorun halledilmiş gibidir. Bu gibi sorunlar kapitalizmi ortadan kaldırmayacak gibi görünür. Nasıl bir kriz veya nasıl bir yapısal değişim toplumların ihtiyaçlarını karşılayacak yeni bir ekonomik sistemin ortaya çıkmasına yardımcı olur? Bu sorunun cevabı henüz yok.

Kapitalist ekonominin yüzyıllardır bazı toplumlarda sağladığı gelişme, ilerleme ve zenginleşme bu ekonomik sistemi geri kalan toplumlar için cazip hale getirmiştir. Bu nedenle kapitalizm ortaya çıktığı coğrafyanın dışına yayılır. Birçok geri kalmış ülkenin ekonomisi kapitalist ülkelere eklenir. Bu ülkelerin üretim elemanları ya da kaynakları kapitalist üretim elemanlarına dönüştürülmeye çalışılır. Örneğin özel sermayenin üretime katkısı görülerek müteşebbisler desteklenir, bazen müteşebbis Türkiye ve Japonya'da olduğu gibi, devlet eliyle yaratılmaya çalışılır. Niteliksiz işgücünün üretim verimliliğini yeteri kadar sağlamadığı görülerek, işgücü mesleki eğitim veya akademik eğitim politikalarıyla uzman işgücü haline getirilmeye çabalanır. İş örgütlenmesi geleneksel usuller terkedilerek, rasyonel örgütlenme ilkelerine göre yeniden düzenlenir. Daha da ileri giderek, siyasal sistemler liberal sistemler haline dönüştürülür. Geri kalmış ülkelerin kapitalist ülkelerin zenginlik ve gelişmişliğini model alarak gerçekleştirdikleri bu değişimler kapitalizmin küreselleşmesini ve yenilenmesini sağlar.

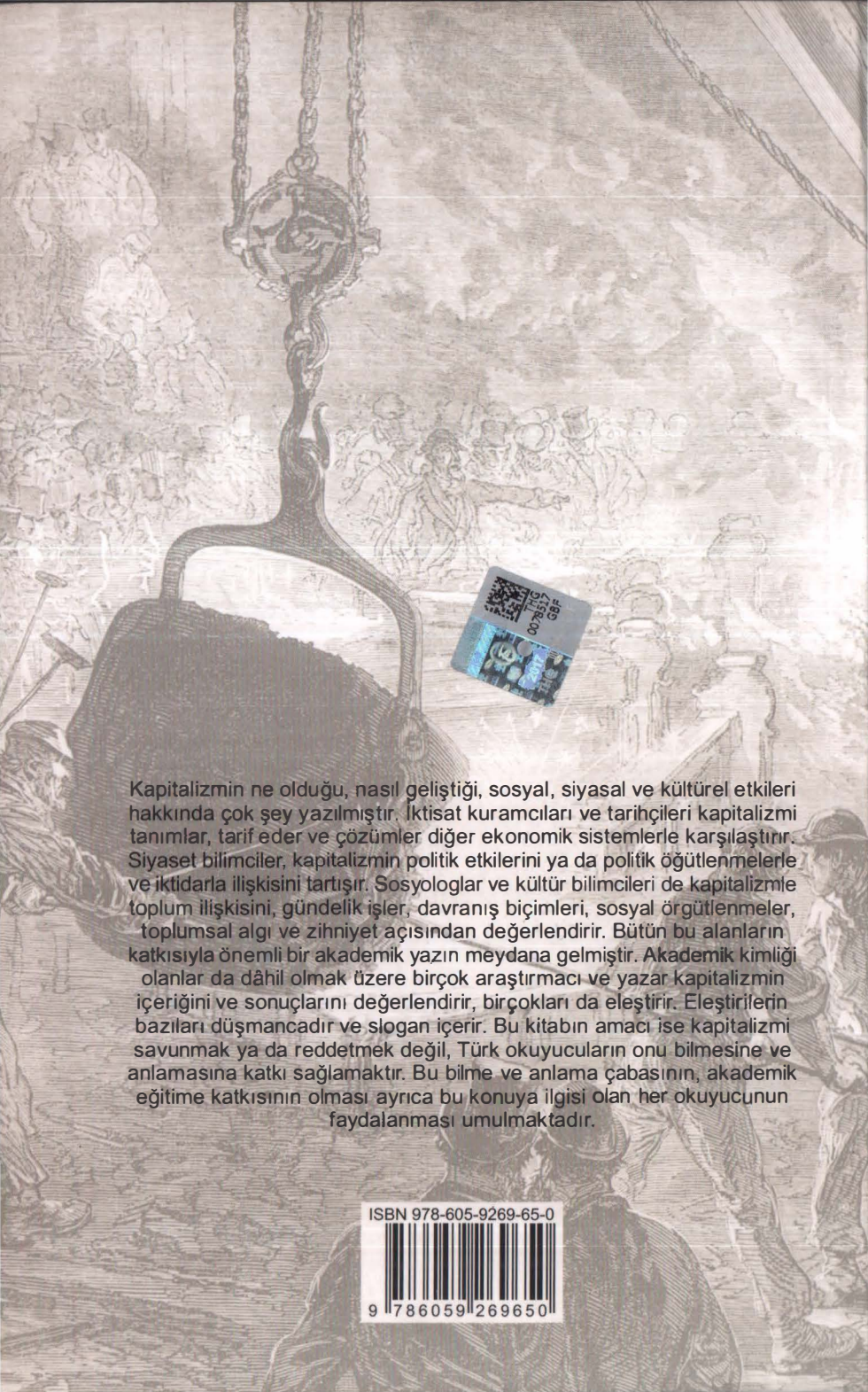
KAYNAKLAR

- Amin, Samir (1999). *Küreselleşme Çağında Kapitalizm*. Çev. Vasıf Eranus, İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Baechler, Jean (1994). *Kapitalizmin Kökenleri*. Çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi.
- Bauman, Zygmunt (1998). *Sosyolojik Düşünmek*. Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Belek, İlker (1997). *Post-Kapitalist Paradigmalar*. İstanbul: Sorun Yayınları.
- Berger P., Berger B., Kellner H. (1985). *Modernleşme ve Bilinç*. Çev. Cevdet Cerit, İstanbul: Pınar Yayınları.
- Bocook, Robert (1997). *Tüketim*. Çev. İrem Kutluk, Ankara: Dost Kitabevi.
- Boratav, Korkut (1997). *Ekonomi ve Küreselleşme*. *Küreselleşme*, Yay. Haz. Işın Kansu, Ankara: İmge Kitabevi.
- Braudel, Fernand (1991). *Maddi Medeniyet ve Kapitalizm*. Çev. Mustafa Özel, İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Braudel, Fernand (2015). *Kapitalizmin Kısa Tarihi*. Çev. İ. Yerguz, İstanbul: Say Yayınları.
- Çarıkçı, Emin (1998). Son Yüzyılda Dünya Ekonomisi ve Türk Dünyası. *Milli Kültürler ve Küreselleşme*, Erol Güngör Hatırasına Milliyetçilik ve Milliyetçilik Tarihi Araştırmaları VI. Milli Kongresi, Konya, Yay. Haz. B. Yediyıldız vd., ss. 23-48.
- Deane, Phyllis (1988). *İlk Sanayi İnkılâbı*. Çev. Tevfik Güran, Ankara: TTK Yayınları.
- Demirci, Rasih (1998). *Küreselleşme ve İktisat*. *Milli Kültürler ve Küreselleşme*, Erol Güngör Hatırasına Milliyetçilik ve Milliyetçilik Tarihi Araştırmaları VI. Milli Kongresi, Konya, Yay. Haz. B. Yediyıldız vd., ss. 171-186.
- Dobb, Maurice (1990). *Kapitalizmin Dünü ve Bugünü*. Çev. Feyza Kantur, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Dulupçu, Murat A. (2001). *Küresel Rekabet Gücü*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Erbay, Yusuf (1998). Kavram Olarak Küreselleşme. *Milli Kùltürler ve Küreselleşme*, Erol Güngör Hatırasına Milliyetçilik ve Milliyetçilik Tarihi Araştırmaları VI. Milli Kongresi, Konya, Yay. Haz. B. Yediynldız vd., ss. 145-154.
- Erkal, Mustafa (1999). *Sosyoloji*. İstanbul: Der yayınları.
- Eroğul, Cem (1997). Ulus Devlet ve Küreselleşme. *Küreselleşme*, Yay. Haz. Işın Kansu, Ankara: İmge Kitabevi.
- Etzioni, Amitai (1969). *Modern Örgütler*. Ankara: ODTÜ İdari ve İlimler Fakùltesi Yayınları.
- Frankel, Boris (1991). *Sanayi Sonrası Ütopyalar*. Çev. K. Durand, İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- Fukuyama, Francis (1999). *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. Çev. Zülfü Dicleli, İstanbul: Gün Yayınları.
- Game, Ann (1991). *Toplumsalın Sökümü*. Çev. Mehmet Küçük, Ankara: Dost Kitabevi.
- Giddens, Anthony (2000). *Sosyoloji*. Haz. H. Özel, C. Güzel, Ankara: Ayraç Yayınları.
- Habermas, Jurgen (1997). *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim*. Çev. Mustafa Tezel, İstanbul: YKY.
- Heaton, Herbert (1985a). *Avrupa İktisat Tarihi I*. Çev. M. Ali Kılıçbay, O. Aydoğmuş, Ankara: V Yayınları.
- Heaton, Herbert (1985b). *Avrupa İktisat Tarihi II*. Çev. M. Ali Kılıçbay, O. Aydoğmuş, Ankara: V Yayınları.
- Hirst P., Thompson G. (2000). *Küreselleşme Sorgulanıyor*. Çev. Ç. Erdem, E. Yücel, Ankara: Dost Kitabevi.
- Hobsbawm, Eric J. (2003). *Sanayi ve İmparatorluk*. Çev. A. Ersoy, Ankara: Dost Kitabevi.
- Illich, Ivan (2000). *Tüketim Köleliği*. Çev. Mesut Karaşahan, İstanbul: Pınar Yayınları.
- Isherwood, B. Douglas, M. (1999). *Tüketicinin Antropolojisi*. Çev. E. A. Aytekin, Ankara: Dost Yayınları.

- Kumar, Krishan (2004). *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, Çev. M. Küçük, Ankara: Dost Kitabevi.
- LaFaber, Walter (1998). *Michael Jordan ve Yeni Küresel Kapitalizm*. Çev. Aysel Morin, İstanbul: Cep Kitapları.
- Landes, David S. (1995). *Kapitalizmin Doğuşu*. Çev. S. E. Gündüz, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Lefébvre, Henri (1998). *Modern Dünyada Gündelik Hayat*. Çev. Işın Gürbüz, İstanbul: Metis Yayınları.
- Macfarlane, Alan (1993). *Kapitalizm Kültürü*. Çev. R. H. Kır, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Marx, Karl (2010). *Kapital*, I. Cilt, Çev. M. Selik, N. Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap.
- Mumford, Lewis (1996). *Makine Efsanesi*. Çev. Fırat Oruç, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Nef, John U. (1970). *Sanayileşmenin Kültür Temelleri*. Çev. Erol Güngör, İstanbul: Devlet Kitapları.
- Odabaşı, Yavuz (1999). *Tüketim Kültürü*. İstanbul: Sistem Yayınları.
- Parasız, İlker (1995). *İktisada Giriş Prensipler ve Politika*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Robertson, Roland (1999). *Küreselleşme Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*. Çev. Ü. H. Yolsal, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Sarıtaş M., Sarıtaş S. (1998). Son Yüzyılda Dünyada ve Türk Dünyasında Bilim ve Teknoloji. *Milli Kültürler ve Küreselleşme*, Erol Güngör Hatırasına Milliyetçilik ve Milliyetçilik Tarihi Araştırmaları VI. Milli Kongresi, Konya, Yay. Haz. B. Yediyıldız vd., ss. 61-82.
- See, Henri (1970). *Modern Kapitalizmin Doğuşu*. Çev. Turgut Erım, İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- Şaylan, Gencay (1994). *Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Şimşek, Osman (1998). Küreselleşmenin İktisadi Etkileri ve Kıtlık Meselesi. *Kök Araştırmalar*, Cilt I, Sayı 2, ss. 37-54.
- Talas, Cahit (1980). *Ekonomik Sistemler*. Ankara: S Yayınları.

- Taylor, Frederick (1997). *Bilimsel Yönetimin İlkeleri*. Çev. H. B. Akın, Konya: Çizgi Kitabevi.
- TDK (29.08.2016). *Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bilimsanat&arama=kelime&guid=TDK.GTS.57c40f0f863969.41697402
- Toffler, Alvin (1996). *Şok Gelecek Korkusu*. Çev. Selami Sargut, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Ülgener, Sabri (1981). *Zihniyet ve Din İslâm Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlâkı*. İstanbul: Der Yayınları.
- Wallerstein, Immanuel (1996). *Tarihsel Kapitalizm*. Çev. Necmiye Alpay, İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, Immanuel (1998). *Liberalizmden Sonra*. Çev. Erol Öz, İstanbul: Metis Yayınları.
- Weber, Max (1985). *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu*. Çev. Zeynep Aruoba, İstanbul: Hil Yayınları.
- Weber, Max (1998). *Sosyoloji Yazıları*. Çev. Taha Parla, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kapitalizmin ne olduğu, nasıl geliştiği, sosyal, siyasal ve kültürel etkileri hakkında çok şey yazılmıştır. İktisat kuramcıları ve tarihçileri kapitalizmi tanımlar, tarif eder ve çözümler diğer ekonomik sistemlerle karşılaştırır. Siyaset bilimciler, kapitalizmin politik etkilerini ya da politik öğütlenmelerle ve iktidarla ilişkisini tartışır. Sosyologlar ve kültür bilimcileri de kapitalizmle toplum ilişkisini, gündelik işler, davranış biçimleri, sosyal örgütlenmeler, toplumsal algı ve zihniyet açısından değerlendirir. Bütün bu alanların katkısıyla önemli bir akademik yazın meydana gelmiştir. Akademik kimliği olanlar da dâhil olmak üzere birçok araştırmacı ve yazar kapitalizmin içeriğini ve sonuçlarını değerlendirir, birçokları da eleştirir. Eleştirilerin bazıları düşmancadır ve slogan içerir. Bu kitabın amacı ise kapitalizmi savunmak ya da reddetmek değil, Türk okuyucuların onu bilmesine ve anlamasına katkı sağlamaktır. Bu bilme ve anlama çabasının, akademik eğitime katkısının olması ayrıca bu konuya ilgisi olan her okuyucunun faydalanması umulmaktadır.

ISBN 978-605-9269-65-0

9 786059 269650